

Történelem IV. FOGALOMTÁR

Dupcsik Csaba
Repárszky Ildikó

Középiskolák számára

mkk Műszaki Könyvkiadó

A–Á

acélpaktum – Olaszország és Németország 1939 májusában aláírt katonai és politikai szövetsége (→ *háromhatalmi egyezmény*).

afroamerikai – a fekete bőrű, afrikai eredetű amerikai lakosság elnevezése; a korábban használatos „néger” kifejezés az Egyesült Államokban ma már sértőnek számít.

agráröllő – akkor beszélünk ~ről, ha a mezőgazdasági termékek ára csökken az ipari termékek árához képest.

ajatollah – perzsa „Allahtól való csodálatos jel”. Vallási vezető az iszlám síita ágában; 1979-ben Khomeini ~ kiáltotta ki a fundamentalista Iráni Iszlám Köztársaságot (→ *iszlám fundamentalizmus*).

Al-Fatah → *Fatah, Al-*

Alkotmánybíróság – az 1989–90-es rendszerváltással létrehozott bírói testület Magyarországon az Alkotmány védelmére. Az ~ megsemmisítheti az Alkotmányt sértő törvényeket.

államosítás* – magántulajdon állami kisajátítása, állami tulajdonba vétele. Időnként „szocializálásnak” is nevezték, jelezve, hogy az ilyen kisajátítás „a társadalom érdekeit” szolgálja.

Államvédelmi Hatóság (ÁVH)* – a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályának (ÁVO) 1948-as átszervezésével létrehozott szervezet, politikai rendőrség, amelynek tagjait a köznyelv továbbra is „ávósoknak” nevezte. 1949-től önálló főhatósággá vált, hozzá került a katonai elhárítás, a hírszerzés és a határőrség is. Az ~ a Rákosi-rendszer legfontosabb erőszakszervezete volt. 1956-ban megszüntették.

állóháború (állásháború)* – a háborúnak az a formája, amikor a frontok hosszú ideig nem vagy csak alig mozdulnak, a harcoló felek ugyanarról a harcállásról, beásott lövészárkokból kiindulva, hónapokon vagy akár éveken át újra meg újra megütköznek (pl. az első világháborúban).

általános hadkötelezettség – egy ország állampolgárainak – vagy csak a férfiaknak – kötelező katonai szolgálata, amely alól csak valamilyen okból (egészségügyi alkalmatlanság, fontos hadiipari munka) miatt kaphatnak felmentést.

amnesztia – görög-latin, közkegyelem; elítéltek büntetésének eltörlése.

angliai légi csata – 1940. aug.–okt. A brit szigetek légtérének uralmáért folytatott küzdelem a második világháborúban. A hitleri Németország légereje segítségével akarta megtörni a brit ellenállást, de vereséget szenvedett (→ *radar*).

annexió – latin „bekebelezés”. Egy terület erőszakos bekebelezése, saját államhoz csatolása, annektálása.

Anschluss – az 1918 után a német többségű területekre szűkülő Ausztria és Németország egyesítésének német elnevezése. A Párizs környéki békék kimondták az ~ tilalmát. 1938-ban azonban Hitler félrúgta a békeszerződést és Ausztriát Németországhoz csatolta. Az önálló államiságát veszített Ausztria Ostmark néven 1945-ig Németország része volt.

antant* – francia entente „egyetértés”. A Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország vezette, a → *központi hatalmakkal* szemben álló katonai-politikai szövetség az első világháborúban. Eredetileg az 1904-es brit-francia egyezményt nevezték entente cordiale-nak („megegyezés”).

Antibolsevista Comité – 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején Bécsben megalakult magyar ellenforradalmi szervezet. Vezetője a későbbi miniszterelnök, gr. Bethlen István volt.

antifasiszta mozgalmak – a demokratikus és kommunista pártok összefogása a → *fasiszmus* és a → *nemzetiszocializmus* ideológiájával és hatalmi rendszerével szemben az 1930-as években.

antiimperializmus – az → *imperializmus* ellen küzdő politikai irányzat.

antikomintern paktum – 1936-ban Berlinben megkötött, elsősorban a Szovjetunió és a → *Komintern* ellen irányuló német-japán egyezmény. Olaszország 1937-ben csatlakozott az ~-hoz, így alakult ki a második világháborút kirobantó tengelyhatalmak tömbje (→ *Berlin-Róma tengely*).

antiszemizmus* – zsidóellenesség; a szemita a sémi nyelvcsalád-

hoz tartozó népet jelent; ilyen a zsidó nép is. A középkorban és a kora újkorban az ~ elsősorban vallási jellegű volt. A XIX. század végén azonban megjelent az ún. politikai antiszemizmus is, amely az → *asszimiláló* zsidóság megerősödésében látta a gazdasági és nemzeti problémák okát. Az első világháború után az ~ hívei számára a zsidóság általános „bűnbakká” vált, mind a kapitalizmus visszasságaiért, mind a háborús vereségért, mind pedig a forradalmakért. A → *nemzetiszocializmus* ideológiájába beépült ~ → *fajelmélet* és a → *holokauszt* elméleti alátámasztásaként szolgált.

anyagcsata – a modern háborúkra jellemző küzdelem, amelyben a felek hatalmas mennyiségű utánpótlást – fegyvert, hadianyagot és embert – vetnek be a küzdelembe (→ *állóháború*).

apartheid – afrikaans „elkülönítés”. A faji elkülönítés és megkülönböztetés politikája, amelyet az uralkodó fehér kisebbség (bűnök, angolok) kényszerített a Dél-afrikai Köztársaságban élő színes bőrű többségre 1910-tól az 1990-es évek elejéig.

apparátus – latin „eszköz, készülék, felszerelés”; hivatali szervezet; gyakran a kommunista párt szervezetére utalnak a kifejezés használatával.

arab szocializmus – az arab világban elterjedt eszmerendszer a XX. század második felében. Az ~ államilag irányított gazdaság létrehozását célozta, de a kisvállalkozások → *államosítása* és a földek → *kollektivizálása* nélkül. Az arab szocializmusoz sok hátra a → *pánarab nacionalizmust* társította.

árja – szanszkrit „nemes”. Eredetileg a Kr. e. II. évezredben Indiába bevándorolt indoeurópai nép. A → *nemzetiszocialista* ideológiában a „felsőbbrendű → *faj*” megjelölésére használták.

asszimiláció – latin „hasonlóvá válás, hasonulás, azonosulás”. Egy etnikai kisebbség beépülése, beilleszkedése a többségi etnikumba.

Auschwitz-hazugság – szélsőjobboldali tétel, amelynek képviselői hamisított „legújabb tudományos kutatásokra támaszkodva” tagadják, hogy a → *holokauszt* egyáltalán megtörtént volna.

Auschwitz-jegyzőkönyv – 1944 áprilisában két fiatal szlovák zsidó megszökött az auschwitzi → *megsemmisítő táborból*. Vallomásukat a táborról lediktálták (ez volt az ~), s azt eljuttatták több felelős beosztásban dolgozó emberhez (köztük vezető magyar politikusokhoz is).

autonómia – görög „önkormányzat”; egy nép, társadalmi csoport, intézmény vagy területi egység jogilag rögzített önigazgatási joga egy államon belül.

Atlanti Charta – Churchill brit miniszterelnök és Roosevelttel amerikai elnök 1941 augusztusában az Atlanti-óceánon állomásozó amerikai cirkálón, illetve brit csatahajón lezajlott tárgyalások végén aláírták az ~-t. A dokumentum szerint a háború utáni rendezésnek az igazságosságon és az önrendelkezésen kell alapulnia.

atomcsendegyezmény – részleges atomcsendegyezmény: a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az USA által 1963-ban aláírt nemzetközi szerződés, amely megtiltotta a légköri, világűrbeli és víz alatti kísérleti atomrobbantásokat.

atomserompó-szerződés – 1968-as nemzetközi szerződés, amelynek aláírói vállalták, hogy nem adnak át katonai nukleáris technológiát, ill. fegyvereket más országoknak.

átvilágítási törvény – 1994-es magyarországi törvény. Az ~ előírta annak vizsgálatát, hogy a fontosabb közszereplők közül kik voltak 1990 előtt a Belügyminisztérium III/III. ügyosztályának ügynökei vagy tisztjei. Amennyiben az érintett az átvilágító bírák felszólítására nem volt hajlandó lemondani, nevének nyilvánosságra hozatalával bűnhődött.

B

B-listázás – 1946-ban Magyarországon a közigazgatás → *reakciós* elemektől való megtisztításának módja. A közalkalmazottakat három kategóriába sorolták. A minden tekintetben megbízhatóak az A csoportba, a teljesen megbízhatatlanok – akiket véglegesen el kellett bocsátani – a C csoportba kerültek. A B csoportba

- kerülő „nem teljesen megbízható” embereket elbocsátották, de vissza lehetett őket venni, ha „megbízhatóvá váltak”. 1946 őszéig 60 000 embert bocsátottak el a B-listák alapján.
- bábállam** – látszólag, „hivatalosan” független állam, amely valójában egy másik ország uralma alatt áll (→ *Vichy*).
- Balfour-deklaráció** – Arthur James Balfour brit külügyminiszter 1917-ben támogatást ígért a zsidóságnak egy Palesztinában létrehozandó „nemzeti otthon” megteremtéséhez.
- Barbarossa-terv** – a Szovjetunió elleni német hadművelési terv fedőneve a második világháború idején.
- bársnyos forradalom** – a kommunista rendszert 1989-ben megbuktató vértelen tömegmozgalom Csehszlovákiában.
- beás** – a magyarországi cigányok (romák) egy csoportja, akik a magyarországon kívül a román nyelv egy archaikus dialektusát beszélik (→ *oláh cigány*, → *romungró*).
- bécsi döntések** – német–olasz bizottságok által hozott döntések Magyarország új határaitól. Az első ~ értelmében 1938. november 2-án Magyarországhoz visszakerült a Felvidék és Kárpátalja déli, 11 927 km²-es szegélye, mintegy 870 ezer, túlnyomórészt magyar lakossal. Az 1940. augusztus 30-án meghozott második ~ felosztotta Erdélyt: az északi rész és Székelyföld visszakerült Magyarországhoz, 43 104 km²-rel, mintegy két és fél millió lakossal (51,4% magyar).
- békefenntartók** – az → *ENSZ* irányítása alatt álló nemzetközi erők, amelyek egy már lezárt konfliktus helyszínén vigyáznak arra, hogy ne újuljanak ki az ellenségeskedések.
- békekölcsön** – Magyarországon az 1950-es években az emberektől „elvárták”, hogy általában egyhavi fizetésükért évente „~t” jegyezzenek, hogy ezzel is támogassák „a békéért folytatott küzdelmünket”, magyarul: nyújtsanak kölcsönt az államnak.
- beneši dekrétumok** – Eduard Beneš csehszlovák köztársasági elnök 1945 májusa és októbere között kibocsátott rendeletei. A ~ közül 13 közvetlenül, s jó néhány közvetve vonatkozott a német és a magyar kisebbségre, általában azok jogfosztását mondta ki. Ezeket a dekrétumokat az októberben megalakult Ideiglenes Csehszlovák Nemzetgyűlés visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelte. A ~ még az ezredfordulón is érvényben voltak.
- Berlin-Róma-tengely** – a → *fasiszta* Olaszország és a → *nemzetiszocialista* Németország szövetsége 1936-tól, amely 1937-től Berlin-Róma-Tokió tengelyé bővült. Ennek nyomán nevezték Németországot és szövetségeseit a második világháborúban tengelyhatalmaknak is (→ *antikominem paktum*).
- berlini blokádnak** – 1948 júniusában a szovjet hadsereg → *blokádnak* alá vette Berlin három nyugati hatalom által megszállt övezetét, Nyugat-Berlint, amelyet minden irányból a szovjetek által birtokolt terület vett körül. A nyugatiak → *légihídon* keresztül látták el a városrészt. Mivel a léghíd működését a Szovjetunió nem mert megakadályozni, 324 napig működött, s 2,1 millió tonna élelmiszert, iparcikkeket és szén jutottak így az elzárt városrészbe. A szovjetek végül feloldották a blokádot, de Nyugat-Berlin helyzetét egyelőre megoldatlan, a kelet–nyugati kapcsolatok egyik tartós feszültséggócá maradt.
- berlini fal** – 1961-ig a keletnémet polgárok főleg Nyugat-Berlinen keresztül menekültek el a kommunista országból. Ezért a keletnémet vezetők 1961. augusztus 13-án megkezdték a Nyugat-Berlint körülvevő fal felépítését. A ~ 185 km hosszan nyúlt el a város körül, amelyből 46 km a városon belül húzódott. Végzős, „tökéletesített” változatában a 3,5–4 m magas betonfalat szögesdrót, önműködő gépfegyverrel felszerelt fémkerítés, kutyás és géppisztolyos őrk erősítették meg. Fennállása során 104 embert lőttek agyon a falnál menekülés közben. A ~ a megosztott Európa és a megosztott Németország szimbóluma lett.
- Beszélő** – a magyarországi → *demokratikus ellenzék* 1981-ben indított → *illegális*, → *szamizdat* folyóirata.
- beszolgáltatás*** – az élelmiszer begyűjtésére alkalmazott módszer, amikor a parasztokat kötelezik, hogy termésük bizonyos hányadát beszolgáltatassák az államnak vagy a hadseregnek. A legtöbb európai államban csak háború esetén alkalmaztak ilyen kényszermegoldást, de a kommunista rendszerek gyakran békeidőben is használták, tudatosan a birtokos parasztság tönkretételére.
- betétbiztosítási rendszer** – olyan törvényi szabályozás, amely a bankokat arra kötelezi, hogy pénzüket egy részét fizessék be a betétbiztosítási alapba. Ha egy bank tönkremegy és nem képes fizetni, akkor ebből kárpótolják a kisbetéteseket. Ilyen rendszer először az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki, Roosevelt elnök reformprogramjának részeként, de ma már általános gyakorlattá vált. Magyarországon az 1990-es évek elején építették ki a ~-t.
- biatorbágyi merénylet** – 1931. szeptember 13-án éjszaka felrobbant a biatorbágyi vasúti viadukt, a hídon áthaladó budapest–bécsi gyorsvonat 11 kocsiából 6 a mélybe zuhant, 22 ember meghalt, 17 súlyosan megsebesült. Az elkövető, Matuska Szilveszter feltehetően magányos tettes volt. A merényletet ürügyként kihasználó kormány → *statáriumot* rendelt el.
- bipoláris világ** – kétpólusú világ. Az 1945 után kialakult nemzetközi rendszer, amelyben a két → *szuperhatalom* – a Szovjetunió és az USA – és általuk vezetett tömbök viszonya határozta meg a nemzetközi politikát.
- Biztonsági Tanács** – az → *ENSZ* egyik fő szerve, legfontosabb feladata a nemzetközi béke és biztonság megőrzése. A ~-ban a tíz változó tag mellett öt → *vétőjoggal* rendelkező állandó tag – az USA, Nagy-Britannia, a Szovjetunió (1991 után Oroszország), Franciaország és Kína (1971-ig Tajvan) található. Magyarország 1968–69-ben és 1992–93-ban volt a ~ nem állandó tagja.
- bojkott** – a kapcsolatok teljes vagy részleges megszüntetése valamely személlyel, szervezettel, állammal, vagy tartózkodás bizonyos áru vásárlásától; kiközösítés. (Ch.C. Boycott írországi angol jószágkormányzó nevéből)
- Bokros-csomag** – a pénzügyminiszterről elnevezett gazdaságpénzügyi stabilizációs intézkedés-„csomag” 1995-ben Magyarországon.
- bosnyák** – Bosznia és Hercegovina délszláv eredetű, a szerbhez és a horváthoz nagyon hasonló nyelvet beszélő, többségében muzulmán népessége.
- blokádnak** – német „ostromzár, körülfűrés, zárlat”; valamely állam területének vagy területe egy részének a világtól való katonai elzárása, főleg külkereskedelmi kapcsolatainak erőszakos megszakítása, abból a célból, hogy bizonyos követelések teljesítésére kényszerítsék.
- bolsevik*** – orosz bolsinszto „többség”. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Lenin vezette radikális szárnya, amely 1903-ban a központi vezetőségben többségbe került. 1912-ben gyakorlatilag önálló párttá alakult. 1917-ben a ~-ok megszerezték a hatalmat, és egypártrendszert építettek ki. Ettől a korszaktól kezdődően a ~-ok egyre inkább kommunistáknak nevezték magukat (→ *kommunizmus*).
- Breznyev-doktrína** – L. I. Breznyev, a Szovjetunió Kommunista Pártja → *főtitkára* nevéhez kötött katonai doktrína (más néven: a korlátozott → *szuverenitás* elve). Az 1968-as csehszlovákiai invázió után Nyugaton így nevezték azt a – hivatalosan el nem ismert – szovjet külpolitikai gyakorlatot, miszerint a Szovjetunió minden szocialista ország politikájába beavatkozhatott, ha úgy ítélte meg, hogy az veszélyezteti a „szocializmus létét”, illetve a katonai tömb érdekeit. A ~ elnevezése megtévesztő, mivel a szovjet külpolitikát korábban is ez az elv vezérelte. A ~-t végül Gorbacsov, a Szovjetunió utolsó pártfőtitkára vetette el 1989-ben.
- Bruszilov-offenzíva** – Brusilov orosz tábornokról elnevezett galíciai támadó hadművelet, 1916-ban. A ~ volt a cári Oroszország utolsó sikeres támadása az első világháborúban, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az addig semleges Románia hadba lépett az → *antant* oldalán, miután a bukaresti titkos szerződésben elismerték az Ausztria–Magyarországgal szembeni maximális területi követeléseit (Bukovina, Erdély, Partium, Bánát).
- burzsoázia** – francia bourgeoisie „polgárság”. Tőkés-vállalkozó réteg, a → *kommunizmus* ideológiája szerint az uralkodó osztály, amely vagyont a → *proletariátus* kizsákmányolásával szerzi.

C–CS

Camp David-i egyezmények – 1978-ban az amerikai Camp Davidben, Carter elnök közvetítésével Anvar Szadat egyiptomi elnök és Menahem Begin izraeli miniszterelnök által aláírt ke-retegyezmények. A megállapodások leszögezték, hogy a közel-keleti helyzet rendezésénél a → *Biztonsági Tanács* vonatkozó határozataiból kell kiindulni, szövege a Ciszjordániában és a Gázai övezetben kialakítandó palesztin autonómiáról és az Egyiptom és Izrael közötti békeszerződésről. Ez utóbbit 1979-ben Washingtonban írták alá: kimondta, hogy Izrael fokozatosan kivonul a Sínai-félszigetről, amely visszakérül Egyiptomhoz, s a két állam felveszi a diplomáciai kapcsolatot.

casus belli – latin: a „háború oka”, ürügye.

cionizmus – a héber-latin Cion, Sion névből. A XIX. század végén kialakult zsidó nemzeti mozgalom, amely azt tűzte ki célul, hogy az ókortól kezdve a világban szétszóródott zsidóság teremtsen a maga számára ismét saját államot. A bibliai Sion (Cion) elnevezés Jeruzsálemre utal. A cionista mozgalom nagy sikereként 1948-ban létrejött Izrael állam.

civitas fidelissima – latin „a leghűségesebb város”. Sopron városa kapta ezt a címet, miután az 1921-es népszavazáson Magyarország mellett döntött.

Clemenceau-jegyzékek – a párizsi békekonferencia által 1919. június 7-én és 13-án küldött → *ultimátumok* a magyar Tanácsköztársaság kormányának. A ~ követelték, hogy a magyar hadsereg őrítse ki a Felvidéket, cserébe ígéretet tett a Tiszántúl visszaadására. Az első jegyzék még kilátásba helyezte, hogy a tanácskormány képviselőjét meghívják a békekonferenciára, a második ezt már nem tartalmazta, viszont közölte Magyarország határait. A ~-et – több napos vita után – a → *Forradalmi Kormányzótanács* elfogadta, de ennek hatására a hadsereg bomlásnak indult.

cordon sanitaire – francia „egészségügyi védőövezet”. Az 1918–19-es szovjetellenes → *intervenció* kudarca után a nyugati hatalmak a szomszédos kis államokból kialakított ütközőövezettel akarták elszigetelni → *Szovjet-Oroszországot* Európától. A ~ másik célja Németország ellensúlyozása volt.

csatahajó – nagyméretű, nehézpáncélos hadihajó. Egészen a második világháborúig a ~ számított a flották legütőképesebb egységének, ekkor azonban kiderült, hogy a → *repülőgép-hordozó anyahajók* sokkal hatékonyabbak a modern hadviselésben.

csatlósállam – a csatlósok a középkorban lovagok gyalogos fegyverhordozói voltak. A második világháborúban a Németországgal szövetséges kisállamokat – köztük Magyarországot – nevezték ~-nek.

Cseka – politikai rendőrség → *Szovjet-Oroszországban*, majd a Szovjetunióban. Az Összoroszági Rendkívüli Bizottság (orosz rövidítése: VCSK; ebből származik a Cseka kifejezés) tagjait csekistának nevezték. A szervezetet későbbi története során többször átszervezték, így elnevezése is változott: GPU, OGPU, NKVD végül KGB.

csendőr – a belső rend és közbiztonság fenntartására felállított erőszakszervezet tagjai a dualizmus korában és a két világháború közötti Magyarországon. A ~-ök kakastollas kalapban, szuronyos puskával járőröztek vidéken. A városok rendjére a rendőrség felügyelt, de a városvezetés kérésére a ~-ök itt is intézkedhettek. 1945-ben a csendőrséget feloszlatták.

cserkészmozgalom – angol mintára Magyarországon az 1910-es években alakult ifjúsági szervezet a 10–18 éves korosztály számára. 1948-ban a ~-t feloszlatták, az 1980-as évek végén azonban újrászerveződött.

csetnik – szerb nacionalisták elnevezése a második világháborúban, illetve a második Jugoszlávia széthullásakor zajló délszláv háború során (1991–1995).

„csigaoffenzíva” – a szövetségesek olaszországi hadjáratának gúnyos elnevezése. Az elnevezést az indokolta, hogy az 1943 nyá-

rán kezdődő offenzíva elhúzódott és a háború 1945. májusi befejezésekor még mindig voltak észak-olaszországi területek német kézen.

Cs-lakás – csökkent komfortfokozatú lakások, amelyeket az 1960–70-es évek településfejlesztési programja keretében építettek cigányok számára.

D

dalai láma – Tibet vallási vezetője, akit Tibet védőistene földi megtestesüléseként tisztelnek. A XX. század első felében a ~ gyakorlatilag Tibet uralkodójának számított. Miután az 1950-es években kínai csapatok szállták meg az országot, majd 1959-ben levették a tibetiek felkelését, a jelenlegi ~ száműzetésbe vonult.

Dawes-terv – Charles Dawes amerikai bankár vezetésével 1924 elején kidolgozott terv a német → *jóvátetelek* visszafizetésének rendezésére. A ~ nem határozta meg a jóvátétel pontos összegét, csupán az öt év alatt fizetendő, fokozatosan növekvő részleteket határozta meg, ugyanakkor indítványozta, hogy Németország gazdasága rendbetételéhez külföldi kölcsönökhöz juthasson.

daytoni egyezmény – 1995-ben, az amerikai Daytonban (Ohio) aláírt megállapodás, amely lezárta a boszniai háborút, nagyfokú önállóságot biztosítva az egyes boszniai népcsoportoknak.

dekrétum – latin „határozat, rendelet, végzés, törvény”.

dekolonizáció – a gyarmatosítás (kolonizáció) megszüntetése.

demagógia – görög „nagyhangú, hazug ígéretes”; szenvedélyekre ható, az észérveket és az erkölcsi szempontokat teljesen figyelmen kívül hagyó, leegyszerűsítő magyarázatokat adó, többnyire politikai módszer.

demokratikus ellenzék* – magyarországi ellenzéki csoport, amely az 1980-as évek elején lépett fel, megalapítva a korszak legjelentősebb → *szamizdat* folyóiratát, a → *Beszélt*.

demarkációs vonal – vitás területeket elválasztó, általában ideiglenesnek szánt határvonal. Többnyire → *fegyverszünetek* írják elő, a szemben álló hadseregek elválasztására.

demilitarizált övezet – fegyvertelen övezet. Olyan terület, amelyen tilos katonai erő állomásoztatni, hadi létesítményeket fenntartani. A versailles-i béke a németországi Rajna-vidéket ~-té nyilvánította, a béke előírásait megszegve azonban 1936-ban a hitleri Németország csapatai megszállták.

Demokrata Néppárt – Barankovics István által vezetett, kereszténydemokrata irányultságú párt Magyarországon a koalíciós korszakban. Az 1947-es → *kékcédulás választáson* a második legerősebb párt lett. A hatalom nyomására 1949 elején vezetői feloszlatták.

demokratikus centralizmus – a → *bolshevik*, majd a kommunista pártok (→ *kommunizmus*) fontos szervezeti elve. A ~ értelmében, ha vita után döntés születik valamilyen kérdésben, akkor a pártban mindenkinek ezt a döntést kell képviselnie, még akkor is, ha korábban más véleményen volt.

Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) – a → *Magyar Dolgozók Pártja* ifjúsági szervezeteként, a 14 éven felüli fiatalság egyetlen szervezeteként alakult 1950-ben. 1956-ban feloszlott (→ *úttörő*, → *kisdobos*, → *KISZ*).

demonstráció – latin „bemutatás”; tüntetés, felvonulás.

deportálás* – latin „idegenbe hurcolás, száműzés”; egyes személyek vagy csoportok külföldre, kényszerlakhelyre vagy zárt táborba hurcolása.

desztalinizáció – kommunista reformpolitika Sztálin halála után. A ~ nem érintette a → *kommunizmus* alapelveit, ill. a szovjet típusú rendszer legfontosabb intézményeit, csak a „sztálini torzulásokat” (tömeges → *terror*, → *személyi kultusz*, → *konceptiós perek*) akarta felszámolni.

dezertálás – francia „megszökik, elhagyja a csapatot”; szökés a hadseregből vagy a sorozás elől.

direktórium – a Tanácsköztársaság idején a helyi szervek, a → *tanácsok* élén álló, általában három tagból álló intéző bizottságok.

disszidál – latin, hazájából engedély nélkül távozik.

D-nap – 1944. június 6-a; ezen a napon szállt partra a szövetségesek főereje az amerikai D. D. Eisenhower vezetésével a nyugat-franciaországi Normandiában.

dogmatikus – görög-latin, a dogmákhoz makacsul ragaszkodó, dogmákon alapuló. A keményvonalas, a politikai ellenfelekkel való engedékenység elutasító, a „kommunista elveket” mereven betartó kommunisták (→ *kommunizmus*).

domínium – a Brit Birodalom önkormányzattal rendelkező államai, az ún. „fehér gyarmatok” (Kanada 1867-től, Ausztrália 1901-től, Új-Zéland 1907-től, a Dél-afrikai Unió 1910-től, 1921-től az Ír Szabad Állam). 1931-ben a → *westminsteri statútummal* megalakult Brit Nemzetközösség tagjai.

dominó-elv – amerikai külpolitikai elv a → *hidegháború* idején. A ~ szerint ha egy országban kommunista rendszer jut hatalomra, akkor az elősegítheti, hogy a szomszédos országokban is ők győzzenek, ezért már az első „dominó” eldőlését meg kell akadályozni.

duce – olasz „vezér”. Mussolini olasz → *fasiszta* vezető címe.

dzsentrí – nemesi kis- és középbirtokosok elnevezése Magyarországon az 1870-es éveket követően. A dualizmus és a Horthy-korszak alatt általános tendencia volt, hogy a ~ elveszíti vagyonát, és hivatalnoki munkát vállal.

E-É

Egyesült Nemzetek Szervezete* (ENSZ) – 1945. június 26-án a szövetségesek által létrehozott nemzetközi szervezet. 2002-re – a Vatikán kivételével – valamennyi állam tagjává vált. Célja a nemzetközi béke és biztonság megőrzése, a konfliktusok megelőzése és az emberi jogok védelme. Székhelye New York. Fontosabb szervei a Közgyűlés, amelyben minden tagállamnak egy szavazata van, a → *Biztonsági Tanács* és a hágai Nemzetközi Bíróság. Az ~ nem rendelkezik önálló fegyveres erővel, de szükség esetén a tagállamok felajánlhatják saját katonai erejüket (→ *békefenntartók*).

egyke – egyedüli gyerek egy családban. A két világháború között elterjedt vélemény volt, hogy a magyar népességben belül elterjedő ~jelenség a magyar társadalom válságának jele.

Egységes Párt – hivatalos nevén Keresztény-Keresztény Kiszgazda, Földműves- és Polgári Párt. Gr. Bethlen István vezetésével 1922-ben megalakult magyarországi kormányzó párt. A nyílt választás körülményei között a Horthy-korszakban valamennyi választást megnyerte. 1932-ben a Nemzeti Egység Pártja nevet vette fel.

Einsatzgruppen – német „bevetési csoportok”. 1938-ban, különleges feladatok elvégzésére felállított SS-alakulatok, amelyek a nemzetiszocialista Németországhoz csatolt, ill. az általa elfoglalt területeken – főleg a Szovjetunióban – tömeges kivégzéseket hajtottak végre. Becslések szerint az ~-ek mintegy 1,4 millió embert lőttek agyon.

el nem kötelezett ország – azon országok elnevezése, amelyek a → *hidegháború* idején nem tartoztak egyik politikai-katonai tömbhöz sem. A „tömbönkívüliség elvét” az 1955-ös bandungi értekezleten fogalmazták meg, s elsősorban a → *harmadik világ* országai csatlakoztak a mozgalomhoz.

életér → *Lebensraum*

ellenforradalmi rendszer – a Horthy-korszak (1919–1944) megnevezése, mivel annak alapcéljait, ideológiáját az 1918 végétől szerveződő → *ellenforradalom* határozta meg.

ellenforradalom – 1. az első világháború utáni → *polgári demokratikus forradalom* és a → *Tanácsköztársaság* ellen szervezkedők nevezték magukat ellenforradalmárnak (→ *fehérék*) 2. a második világháború után a → *kommunista* országok vezetői magu-

kat a szocialista forradalom megvalósítóinak tartották, s ellenforradalminak minősítettek minden más véleményt és kritikát is. A Kádár-korszakban az 1956-os forradalmat is ~-nek minősítették.

Ellenzéki Kerekasztal* – a magyarországi független politikai szervezetek együttműködési fóruma 1989-ben. Résztvevői igyekeztek egységes álláspontot kialakítani a többpárti demokráciába való átmenet kérdéseiben.

Elnöki Tanács – az államfői testület 1949 és 1989 között Magyarországon. Tagjait az országgyűlés választotta, az ~ elnöke volt az államfő. Törvényerejű rendeleteivel a kommunista korszak alatt gyakorlatilag az országgyűlés törvényeit helyettesítette.

első titkár → *főtítkár*

emancipáció – latin „egyenjogúsítás”; alárendelt helyzetben lévő (nők, vallási vagy etnikai kisebbségek) felemelkedésére használt kifejezés.

emberiség elleni bűncselekmény – a Nemzetközi Katonai Törvényszék (→ *nürnbergi per*) által 1945-ben megállapított bűncselekmény-kategória. ~-nek számít az emberek politikai, faji vagy vallási alapon történő üldözése, népirtás. Büntethetősége nem évül el.

emigráció – latin, főként politikai okokból történő kivándorlás (egy országból).

Endlösung – német „végső megoldás”. A → *nemzetiszocialisták* szóhasználatában gyakran visszatérő fordulatnak számított „a zsidók végső megoldása”. A második világháború alatt kiderült, hogy a zsidóság kiirtását (→ *holokauszt*) értették ~ alatt.

enyhülés – francia „détente”. Diplomáciai kifejezés két szemben álló állam vagy tömb közötti feszültség csökkenésére. A → *hidegháborús* konfliktusokat többször követte ~ a nemzetközi politikában.

érdekszféra – egy idegen állam katonai, gazdasági befolyása, ellenőrzése alatt álló terület.

eszer – az 1902-ben alakult oroszországi „szociálforradalmár” párt tagja. Az eszerek a narodnyikok örökösének tekintették magukat, számos képviselőjük az egyéni terror módszerét is alkalmazta. Céljaik között szerepelt a demokratikus köztársaság létrehozása és a parasztság földhöz juttatása. 1917-ben az → *Ideiglenes Kormány* tagjai lettek, a → *bolsevik* hatalomátvétel után a pártot felszámolták.

ETA – a „Baszkföld és Szabadság” nevű → *szeparatista* szervezet, amely terrorista akciókkal küzd Baszkföld Spanyolországtól való elszakadásáért.

etnikai tisztogatás – a más etnikumhoz, más néphez tartozók legyilkolása egy adott területen, vagy elűzésük erről a területről.

Eucharisztikus Kongresszus – a görög eucharisztia „hálaadás” alapján. Az úrvacsora tiszteletére rendezett római katolikus ünnepség. 1938 májusában Budapesten rendeztek Nemzetközi ~-t.

euró – közös pénz, amelyet az → *Európai Unió* 12 tagállama vezetett be 2002-ben saját valutája helyett.

euroatlanti integráció* – egyes európai és észak-amerikai államok együttműködése. A ~ kifejezést időnként a NATO szinonimájaként használják, máskor tágabb értelemben, beleértve más együttműködési formákat is.

eurokommunizmus – reformkommunista áramlat Nyugat-Európa egyes országaiban.

Európa Tanács – 1949 óta Strasbourgban működő intézmény, amely viszonylag laza együttműködést valósított meg a demokratikus európai államok között (Magyarország, a volt szovjet tömb országai közül elsőként, 1990-ben lépett be).

Európai Bizottság – az → *Európai Unió* „kormány”, legfontosabb végrehajtó szerve.

Európai Gazdasági Közösség (EGK) – az európai integráció során 1958-ban, a → *római szerződéssel* létrehozott gazdasági együttműködés, közkeletű nevén: Közös Piac. Az ~ legfontosabb részét a tagországok közötti vámunió és a közös mezőgazdasági politika képezi (→ *Európai Közösségek*).

Európai Közösségek (EK) – az ~ 1967 és 1968 folyamán alakult ki, a → *Montánunió*, a → *Európai Gazdasági Közösség* és más

együttműködési intézmények egyesítésével. A köznyelvben a ~t igen gyakran továbbra is Közös Piacnak nevezték (→ *maastrichti egyezmény, Európai Unió*).

Európai Parlament – az → *Európai Unió* közvetlenül az Unió polgárai által választott parlamentje, székhelye Strasbourg. Az ~ hatásköre korlátozottabb, mint az egyes nemzetállamok parlamentjei.

Európai Tanács – az → *Európai Unió* tagállamainak állam- és kormányfőiből álló testület. Az ~ évente háromszor ül össze, feladata a nagy horderejű, stratégiai kérdések eldöntése, az általános politikai irányvonal megadása.

Európai Unió* – 1991-es létrehozásakor (→ *maastrichti egyezmény*) 15 tagállamból álló európai szövetség, gazdasági és politikai integráció. 2007-ig várhatóan 27 tagállama lesz, köztük Magyarország is.

Európai Unió Tanácsa – a tagállamok minisztereiből álló testület az → *Európai Unió*-ban. Az EU legfontosabb döntéshozó és jogalkotó szerve.

eutanázia-program – 1939 őszétől a → *nemzetiszocialista* Németországban Hitler parancsára több mint 93 ezer elmebeteg gyilkoltak meg, túlnyomórészt gázkamrában. A tiltakozások hatására az ~ot 1941 augusztusában leállították.

F

fajelmélet – áltudományos ideológia, amely szerint a → *rasszok*, illetve az emberiség más csoportjai különböző emberi „fajokhoz” tartoznak, s vannak magasabb rendű (→ *árja*) és alsóbb rendű fajok (→ *nemzetiszocialista ideológia*).

Fajvédő Párt – hivatalos nevén: Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt; Gömbös Gyula és hívei alakították 1923-ban, amikor csatlóva az → *Egységes Párt* szerintük „megalkuvó”, mérsékelt politikájában, kiváltak. A húszas évek végén a konszolidáció sikerei miatt Gömbös feloszlatta, és hívei egy részével visszatért a kormánypártba.

fascio – latin *fascis* „vesszőnyaláb”. Az összefogott vesszőnyalábba tűzött kettős bárd a hatalom jelképe volt a Római Birodalomban. Az első világháború után az olasz → *fasiszmus* jelképévé vált, innen ered a mozgalom olasz neve is (*fascio*: politikai értelemben „szövetség”). Az első fasiszta szervezet neve *Fascio di Combattimento* (Hadviseltek Szövetsége) volt, Mussolini ebből alakította ki 1921-ben a fasiszta pártot.

fasiszmus* – 1. a Benito Mussolini által meghatározott szélsőjobboldali ideológia és diktatórikus politikai gyakorlat. A ~t mindenekelőtt demokrácia- és → *kommunizmusellenesség*, a vezérkultusz és a szélsőséges nacionalizmus (sovinizmus) jellemezte. 2. gyakran ~nak nevezik valamennyi szélsőjobboldali mozgalmat.

Fatah, Al- arab „győzelem”. A → *Palesztinai Felszabadítási Szervezet* legfontosabb tagszervezete. 1959-ben alakult, vezetője 1965-től Jasszer Arafat volt.

fegyveres semlegesség* – a magyar kormány hivatalos politikája a második világháború kitörése utáni első időszakban. A ~ lényege: készenlétben állni, felfegyverkezni, de lehetőleg kimaradni a fegyveres összecsapásokból.

fegyverkezési verseny – a → *hidegháború* idején szemben álló felek törekvése, hogy a fegyverzet terén fölényre tegyenek szert a másik féllel szemben.

fegyverszünet – megállapodás a fegyveres harcok beszüntetéséről. A ~ elvileg ideiglenes állapot, amelyet a békekötés véglegesít; a gyakorlatban azonban több példa is akadt évtizedekig tartó, békekötés nélküli fegyverszünetekre (→ *koreai háború*).

fehérék – az → *ellenforradalom* hívei, a XX. században elsősorban a kommunisták vagy kommunistának tartott mozgalmak, a → *vörösök* ellenfelei. Az elnevezés még a nagy francia forradalom idejéből származik, a Bourbonok fehér zászlójáról.

fehérterror* – ellenforradalmi, a → *fehérék* által végrehajtott → *terror*.

fejlődő ország → *harmadik világ*

fekete csütörtök – 1929. október 24.: a New York-i tőzsdén hatalmas mértékben zuhanni kezdtek a részvények árfolyamai, ezzel elkezdődött a gazdasági világválság.

fekete szeptember – 1970 szeptembere Jordániában. A királyi hadsereg felszámolta az „állam az államban” jelleget öltő → *Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ)* bázisait.

feketeingesek → *squadra*

Fiatl Demokraták Szövetsége (Fidesz) – 1988-ban, független ifjúsági szövetségként alakult, majd politikai párttá alakult. Kezdetben liberális, később jobbközép politikai erő. 1998–2002 között a kormánykoalíció vezető pártja.

finlandizáció – 1945 után Finnország nem került szovjet megszállás alá, belső társadalmi rendszerét és belpolitikáját szabadon megválaszthatta, külpolitikáját azonban alá kellett rendelnie a Szovjetunió érdekeinek. Ezt a helyzetet nevezik ~nak.

fizetési osztály – a két világháború között a magyar közigazgatásban dolgozókat különböző ~-okba sorolták. A ~ nemcsak a fizetést határozta meg, de a társadalmi rangot, presztízt, még a hivatalos megszólítást is.

Fordulat és reform – az állami → *apparátussal* kapcsolatban álló szakemberek által írt gazdasági és politikai reformtervezet 1987-ben.

forradalmi bizottság, forradalmi tanács – az 1956-os forradalom alatt alakult hatalmi szervezetek.

Forradalmi Kormányzótanács – a magyar kormány elnevezése az 1919-es → *Tanácsköztársaság* alatt.

forradalmi törvényszék – a → *Tanácsköztársaság* alatt a hagyományos bíróságok hatáskörét a köztörvényes ügyekre korlátozták, politikai ügyekben a ~-ek ítéleztek (→ *statárium*).

forró drót – közvetlen távíró-összeköttetés a moszkvai Kreml és a washingtoni Fehér Ház között a → *hidegháború* idején, 1963-tól. A ~ rendelkezése az volt, hogy üzemhibák vagy félreértések esetén a szemben álló felek elküldhessék egymással a „véletlenül” kirobbanó háborút. Később műholdas rendszerrel korszerűsítették.

föderáció – latin, szövetség, szövetkezés; közös központi irányító szervekkel rendelkező szövetségi állam, amelyben a tagállamok jelentős önkormányzattal rendelkeznek (pl. az USA) (→ *konföderáció*).

főispán – a megyék élén álló, az államfő által kinevezett méltóság elnevezése a középkortól egészen 1950-ig, a → *tanácsrendszer* bevezetéséig Magyarországon.

földkérdés* – az 1848-as jobbágyfelszabadítástól az 1945-ös földosztásig a magyar társadalmi élet egyik legsúlyosabb problémája. A ~ lényege, hogy a nagybirtokrendszer miatt a népesség nagyobb részét kitevő parasztság túlnyomó többségének nem volt akkora földbirtoka, amelyből akár családját is eltarthatta volna.

földreform – az állam beavatkozása a földbirtokviszonyokba (földtulajdonlás, földhasználat). Magyarországon 1920-ban, illetve 1945-ben zajlott ~. Az első a nagybirtokoknak csak egy részét, az utolsó a nagybirtokok teljes egészét érintette.

főtitkár – (bolsevik) pártban 1922-ben hozták létre a ~-i pozíciót, amelyet először Sztálin töltött be. Ekkoriban még nem a ~ számított a párt első emberének, ez csak azután következett be, miután Sztálin a húszas évek végére legyőzte politikai ellenfeleit és teljhatalomra tett szert. A szovjet, illetve más kommunista pártok élén álló személyt időnként ~-nak, máskor → *első titkár*nak nevezték (Rákosi például az előbbi, Kádár az utóbbi tisztséget töltötte be; Breznyev első titkárként kezdte, de később ~ lett).

Freikorps – német „szabadcsapatok”. Leszerelt katonákból szerveződött csapatok Németországban az első világháborút követő években. A ~t többnyire baloldali mozgalmak és felkelések ellen vetették be.

frizidersocializmus – a kommunista rendszerekhez képest viszonylag magas életszínvonalat biztosító magyarországi Kádár-rendszer ironikus elnevezése.

frontbarátkozás – főleg az első világháború → *állóháború* jára jellemző jelenség, amikor a háborúval elégedetlen katonák ismerkedni, „barátkozni” kezdenek az ellenséges csapatokkal.

fultoni beszéd → *vasfüggöny*

funkcionárius – hivatalnok, tisztségviselő. Pártfunkcionáriusnak vagy csak egyszerűen ~-nak nevezték azokat, akik a kommunista korszakban „funkciót”, vagyis tisztséget, vezetői állást töltöttek be a pártban, állami vagy társadalmi szervezetekben.

Führer – német „vezér”. Hitler „címe” a → *nemzetiszocialista* párt, majd a német állam élén.

furcsa háború – a második világháború első szakasza a nyugati fronton, 1939 szeptembere és 1940 áprilisa között. A német és a brit-francia csapatok hivatalosan hadban álltak egymással, igazi harc cselekményekbe azonban nem bocsátkoztak.

G–GY

Gestapo – a német Geheime Staatspolizei, „Titkos Államrendőrség” rövidített elnevezése. Politikai rendőrség, amelyet 1933-ban H. Göring → *nemzetiszocialista* vezető és porosz miniszterelnök utasítására hoztak létre. 1939-ben beolvastották a Birodalmi Biztonsági Főhivatalba. 1946-ban, a → *nürnbergi per* során → *háborús bűnös* szervezetnek nyilvánították.

gettó* – 1. a zsidóság által lakott zárt településrészek a középkori és kora újkori európai városokban. 2. a → *nemzetiszocialisták* és szövetségeseik által létrehozott zárt településrészek, amelyeket a zsidóság számára kényszerlakóhelynek jelöltek ki. A legjelentősebb ilyen gettó a varsói volt, ahol 1943 áprilisában felkelés robbant ki (→ *holokauszt*). 3. → *afroamerikaiak* által lakott városnegyedek az Egyesült Államokban. Az 1960-as évek második felében zavargások színterei voltak (→ *polgárjogi mozgalom*).

glasznoszty – orosz „nyíltság”. Az utolsó szovjet vezető, Gorbacsov által kezdeményezett reformpolitika, amely a sajtószabadság meghonosodásához vezetett a Szovjetunióban (→ *peresztrojka*).

globalizáció* – az a folyamat, amelynek következtében a világ különböző részei mind több szállal kapcsolódnak egymáshoz, felgyorsult és kiterjedt az eszmék, információk, árucikkek és emberek világméretű áramlása.

GULAG* – orosz „táborok állami igazgatósága” rövidítése, kényszermunkatáborok, telepek és börtönök kiterjedt hálózata a Szovjetunióban, 1918-tól 1956-ig. Egyes becslések szerint több tízmillió, mások szerint „csak” 3,5–4 millió ember raboskodott vagy pusztult el a lágerekben.

gulyáskommunizmus → *frizsiderszocializmus*

gyorshadtest – egy hozzávetőleg 45 ezer fős magyar alakulat, amelyet 1941. második felében kivezényeltek a keleti frontra. Bár a ~ a magyar hadsereg átlagához képest jól felszereltnek számított, a keleti front körülményei között ez elégtelennek bizonyult, s a ~ súlyos veszteségeket szenvedett.

győri beszéd – Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-i beszéde, amelyben bejelentette Magyarország újrafelfegyverzésének programját. A program a békeszerződés nyílt megszegése volt, de a → *kisantant* országai még ebben az évben elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.

H

háborús bűnös* – a Nemzetközi Katonai Törvényszék (→ *nürnbergi per*) által 1945-ben megállapított bűncselekmény-kategória. ~-nek számít az a személy, aki a háború során gyilkosságokat követett el, embertelenül bánt polgári személyekkel, deportálásokban vett részt, hadifoglyokat bántalmazott, túsokat ölt meg vagy katonai szükségletek által nem indokolt pusztítást okozott. A nürnbergi eljárásban ide sorolták a támadó háború indításáért felelős vezetőket is.

háborús felelősség – felelősség egy háború kirobbantásáért. Az első világháború után a központi hatalmakat tették felelőssé a

háborúért, a második világháborút követően a ~-et az egész német népre kiterjesztették.

háborús konjunktúra – olyan gazdasági fellendülés, amelyet a háború által támasztott kereslet ösztönöz.

hadikommunizmus – a → *bolsevik* hatalomátvételt követően → *Szovjet-Oroszországban* kialakult rendszer. Legfontosabb elemei: kiterjedt → *államosítások*, a magánkereskedelem betiltása, → *jegyrendszer*, a pénz szerepének minimálisra csökkentése, munkakötelezettség, → *beszolgáltatás*.

hadikölcsön – az első világháború alatt jegyzett államkölcsön; a hazafias érzelmű polgárok ezzel hitelezheték a háború költségeit. A háború után a → *hiperinflációs* országokban a ~ - kötvény teljesen értékét veszítette.

Harmadik Birodalom – a → *nemzetiszocialista* Németország keletű elnevezése 1933–45 között. Első birodalomnak a Német-római Birodalmat, a másodiknak az 1871-ben létrejött Német Császárságot tekintették.

harmadik út – olyan politikai felfogás, amely egy ~-at keres a jobboldal és a baloldal, ill. a liberális kapitalizmus és a kommunizmus között.

harmadik világ – a → *hidegháború* idején elterjedt fogalom, amely a két tömbhöz nem tartozó latin-amerikai, afrikai és ázsiai országokat jelölte. Többségük a második világháború után vált függetlenné a gyarmati sorból. Gazdasági lemaradásuk miatt a ~ országait fejlődő országoknak is nevezik.

három „T” politikája – a kádári kultúrpolitika legfontosabb elve: a kulturális és művészeti alkotások egy részét támogatták, másik részét csak tűrték, az „ellenséges” alkotásokat pedig tiltották.

háromtalmi egyezmény – Japán, Olaszország és Németország által 1940 szeptemberében aláírt együttműködési szerződés. Magyarország, Románia és Szlovákia 1940 novemberében, több más köztes-európai állam ezt követően csatlakozott a ~-hez.

hatnapos háború – a harmadik arab–izraeli háború 1967 júniusában.

háztáji – a szocialista mezőgazdaságban a parasztok saját tulajdonában lévő kisegítő gazdaság, amely fontos szerepet töltött be az áruellátásban. → *kollektívizálás*, *termelőszövetkezet*

hegemónia – görög-latin „vezetés, vezérszerep, irányító szerep, hatalmi fölény”.

Helsinki Záróokmány – az 1975-ben Helsinkiben összeült konferencián 33 európai ország, valamint az USA és Kanada képviselői által aláírt megállapodás, amely megerősítette a háború utáni európai határok sérthetetlenségét, rögzítette az erőszakra vagy fenyegetőzésről való lemondást és kiállt az alapvető emberi jogok érvényesítése mellett. A ~ aláírását tekintik az → *enyhülési* folyamat csúcspontjának.

hidegháború* – a két → *szuperhatalom* – feszült, de a közvetlen fegyveres összecsapást kerülő – szembenállása 1947 és 1991 között, amelyet a → *fegyverkezési verseny* tovább szított.

hierarchia – görög, rangsor, az egymás fölé rendelt hivatalok, tisztségek, rangok szigorúan megállapított és betartott sora, illetve az erre épülő társadalmi rendszer.

hintapolitika* → *Kállay-kettős*

hiperinfláció – rendkívüli mértékű → *infláció*.

Hitlerjugend – a 14–18 éves fiatalok egyetlen engedélyezett szervezete a → *nemzetiszocialista* Németországban.

holokauszt* – görög, „egészen eléggé áldozat”, „ami tűzben pusztul el”. A nemzetiszocialista Németországnak a zsidóság kiirtására, megsemmisítésére tett kísérlete. A második világháború alatt közel 6 millió zsidónak minősített európai polgárt gyilkoltak le (→ *antiszemizmus*, *Endlösung*, *soa*).

horogkereszt – eredetileg ősi keleti szimbólum (napkereszt) volt, amelyet a → *nemzetiszocialisták* kisajátítottak és saját jelképüké tették.

hosszú kések éjszakája – 1934. jún. 29–30-án Hitler német kancellár az → *SS* és a → *Gestapo* felhasználásával több száz olyan embert megöletett, akiket veszélyesnek érzett a hatalmára nézve, mindenképp az → *SA* vezetőivel számolt le.

hosszú menetelés – a kínai polgárháború során a szorult helyzetbe került kommunista → *Vörös Hadsereg* 1934 októberében ki-

tört a kormánycsapatok szorításából, s ekkor kezdte az egy évig tartó ~-t. Több mint 300 ezren vágtak neki az útnak, szüntelen harcok közepette 12 500 kilométert tettek meg, 24 folyón és 18 hegységen (köztük öt havason) keltek át. Végül a biztonságosabb északkelet-kínai területekre ért mintegy 30 ezer katoná, aki túlélte a hadjáratot.

- I**
- Ideiglenes Kormány** – Lvov herceg, majd Kerenszkij vezette kormány Oroszországban az 1917-es februári forradalom után; 1917 novemberében a bolsevik hatalomátvétel buktatta meg.
- Ideiglenes Nemzeti Kormány** – 1944 decemberében Debrecenben megalakított koalíciós kormány, amely az 1945-ös nemzetgyűlési választásokig állt a helyén. Miniszterelnöke dálnoki Miklós Béla volt. Az ~ Magyarország képviselőjében aláírta a fegyverszünetet, és hadat üzent Németországnak.
- Ideiglenes Nemzetgyűlés*** – 1944 decemberében Magyarország németektől felszabadított területein létrehozott ideiglenes törvényhozó testület. Az ~ választotta meg a szovjetekkel egyeztetett összetételű *Ideiglenes Nemzeti Kormányt*. 1945 novemberében feloszlott, átadta a helyét a választott nemzetgyűlésnek.
- igazolóbizottság** – 1945 elejétől 1948-ig működő testületek Magyarországon, amelyek a tisztviselők és a fegyveres testületek tagjai második világháború alatti tevékenységét vizsgálták.
- illegális** – törvénytelen, törvényekben nem engedélyezett, titokban működő.
- imperialista** → *imperializmus*
- imperializmus** – birodalomépítő, gyarmatosító politika. Az ~ 1880–1914 közötti „fénykora” során a nyugati hatalmak a világ jelentős részét gyarmatosították. A XX. század második felében sokak szerint az ~ egy új változata, a → *fejldő országokat* a nyílt gyarmatosításnál „finomabb” – elsősorban gazdasági – eszközökkel alávétő formája terjedt el. Az „imperialista” a → *hidegháború* alatt az USA és a nyugati világ szinonímája lett.
- Indiai Nemzeti Kongresszus** – indiai politikai párt az 1880-as évek óta. A két világháború között M. K. Gandhi vezetésével az erőszakmentes ellenállási mozgalom fő szervezője. A független India első fél évszázadának legnagyobb részében kormányzó párt volt Indiában.
- infláció*** – latin, pénzromlás, az árak általános emelkedése.
- infrastruktúra** – a gazdaság működéséhez nélkülözhetetlen előfeltételt jelentő eszközök és rendszerek (közlekedés, közművek, hírközlés, egészségügy stb.).
- integráció** – latin, egységesítés, szoros együttműködés szervezetei, régiók, országok között.
- integritás** – latin, érinthetlenség, sértetlenség, épség.
- internacionalista** – az internacionalizmus, azaz a nemzetköziség elvének híve.
- internálás*** – az „államra nézve veszélyes”, de bűncselekményt el nem követett emberek kényszerlakhelyre telepítése vagy internálótáborba zárása.
- intervenció** – latin, erőszakos, főleg fegyveres beavatkozás más állam belügyeibe.
- intifáda** – arab „felkelés, lázadás”. Palesztin felkelés az Izrael által megszállt területeken. Az első ~ 1987-ben kezdődött, s az 1993-as → *oslói egyezmény* aláírásáig tartott. 2000-ben robbant ki a második ~.
- invázió** – latin, egy ország vagy terület katonai előzőnlése, elfoglalása, vagy az erre tett kísérlet.
- IRA** – Ír Köztársasági Hadsereg; az ír függetlenségi mozgalom fegyveres szárnya volt az 1920-as évek elején. Az ír függetlenség létrejöttékor feloszlott, de az ~ 1969-től felújította a tevékenységét Észak-Írországon és Nagy-Britanniában. Az ~ fegyveres terrorakciókkal küzdött azért, hogy Észak-Írországot egyesítsék Írországgal.
- irredentizmus** – eredetileg olasz nacionalista mozgalom, amely valamennyi olaszok lakta terület egyesítését tűzte ki célul a XIX.

század végétől. Általános értelemben területeke nemzetiségi összetartozás címén követelő politika, mozgalom. Magyarországon → *revíziós mozgalom*.

iszlám fundamentalizmus – az iszlám újjászületést, a hagyományos értékrendhez való visszatérést hirdető eszmerendszer (a latin fundamentum, „alap” szó után), amely a vallás és az állam szétválaszthatatlan egységére hivatkozik, elutasítja a nyugati világ értékrendjét. Az ~ első jelentős szervezete, a Muzulmán Testvérek Egyiptomban jött létre, még a két világháború között, az irányzat először 1979-ben Iránban jutott hatalomra.

izolacionizmus – elkülönülési politika; olyan külpolitika, amely igyekszik államát kívül tartani a nemzetközi ügyektől. ~ jellemezte például az Egyesült Államok külpolitikáját a két világháború között.

J

jaltai rendszer – a → *hidegháború* korára használt fogalom, amely Európa és a világ megosztottságát az 1945-ös jaltai konferenciára vezeti vissza (→ *vasfüggöny*, → *százalékos egyezmény*).

jegyrendszer – a lakosság fogyasztásának szabályozása olyan módon, hogy bizonyos termékekből csak meghatározott mennyiség vásárlására jogosító hatósági utalvány (vásárlási jegy) ellenében lehet vásárolni. Általában háborúk vagy gazdasági válsághelyzetek idején alkalmazták.

jegyzék – diplomáciai irat.

jóm-kipúri háború – a negyedik arab–izraeli háború. A ~ 1973 októberében, a zsidó vallás jóm-kipúr („engesztelés napja”) ünnepe, meglepetésszerű egyiptomi–szír támadással kezdődött.

jóvátétel* – a háború után a vesztesek által fizetendő összeg a „háború által okozott károk megtérítésére”, illetve a háború okozása miatt.

júliusi kormányprogram – 1953-ban, Nagy Imre frissen kinevezett miniszterelnök által meghirdetett kormányprogram, amely egyebek mellett ígéretet tett az erőltetett iparosítás lassítására, a kuláklista eltörlésére, a tsz-ek feloszlásának engedélyezésére és a törvénytelenségek megszüntetésére.

Jungvolk – a 10–14 éves fiatalok egyetlen engedélyezett szervezete a → *nemzetiszocialista* Németországban.

K

Kádár-címer – a Magyar Népköztársaság 1957 és 1990 közötti címere.

káder → *funkcionárius*

kálifa – arab „utód”. Az iszlám legfőbb vallási és világi vezetőjének címe. 1517-től a török szultánok töltötték be, majd 1924-ben, a Török Köztársaság kikiáltása után a ~ tisztségét is eltörlték.

Kállay-kettős* – Kállay Miklós miniszterelnök politikája 1942 és 1944 között, más néven hintapolitika. Lényege az, hogy miközben a háborúból való → *kiugrás*, a szövetségesekkel kötendő fegyverszünet lehetőségét kereste, újra meg újra eleget tett a németek kívánságainak is.

kamikaze – japán „isten szél”, annak a viharoknak az emlékére, amely 1281-ben szétszórta a Japán elfoglalására induló Kubiláj mongol nagykán hajóhadát. A kamikazék a második világháborúban olyan öngyilkos japán pilóták voltak, akik robbanóanyaggal megrakott géppükkel egy ellenséges hajóra vetették magukat.

kancellár – a kormányfő elnevezése Németországban és Ausztriában.

kapituláció – megadás, fegyverletétel.

Kapp-puccs – 1920. március 13–17-én Wolfgang Kapp és a → *Freikorps* alakulatai megkísérelték átvenni a hatalmat Németországban; a kísérletet általános sztrájk hiúsította meg.

- karibi válság** – kubai rakétaválság; atomháborúval fenyegető konfliktus 1962-ben. Az amerikai kormány felfedezte, hogy szovjet atomrakétákat telepítettek Kubába, ezért blokád alá vették a szigetet. A szovjetek elítélték a → *blokádot*, s a két katonai tömb hadseregeit harcászultságba helyezték. Két hét után a ~ békésen oldódott meg, a rakétákat visszavonták.
- kárpótlási jegy** – a kommunista → *államosítások* és → *kollektivizálás* során károsultak vagy azok leszármazottainak kárpótlására az Antall-kormány idején, 1990–93 között ~-eket kaptak a jogosultak. A ~-eket eladhatták, részvényeket vagy földet vásárolhattak rajta.
- kassai bombázás** – 1941. június 26-án ismeretlen repülőgépek bombázták Kassa városát és környékét. Bárdossy miniszterelnök és Horthy kormányzó – hivatalos vizsgálat nélkül – szovjet támadásnak minősítették az akciót, s ezért a miniszterelnök – a kormányzó egyetértésével – bejelentette a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval. A döntést utólag a nemzetgyűlés is tudomásul vette. A mai napig nem tisztázott, kik követték el az akciót.
- kassai kormányprogram** – csehszlovák kormányprogram, 1945. április 5. A ~ kimondta a németek és magyarok → *kollektív felelősségét* is. Ezt a programot szentesítették később a → *benesi dekrétumok*.
- kasztrendszer** – Indiában kialakult, igen merev társadalmi tagolódás. Az emberek egy bizonyos kasztra születnek bele, s ebből – legálábbis elvileg – sem ők, sem a gyerekeik nem léphetnek ki soha.
- katasztrális hold** – területmérték, egyenlő 1600 négyszögöllel, ill. 5755 négyzetméterrel.
- katonai csendőrség** – speciális alakulat, amelynek feladata a „rend és fegyelem” fenntartása a hadseregen belül. 1945 után szerepét a katonai rendszert vette át.
- katyúni mérsárlás** – 1939. szeptember 17-én a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot, és elfoglalta keleti területeit. Az ekkor fogságba ejtett több ezer lengyel katonatisztet 1940-ben katyúni hadifogolytáborokban agyonlőtték. A szovjet kormány 1990-ig tagadta a ~ tényét.
- kékcédulás választás** – az 1947-es magyarországi választások közkeletű neve. A választáson a lakhelyüktől ideiglenesen távol lévők ún. kék cédulát kaptak, amellyel más szavazókörben is leadhatták szavazatukat. Ezt kihasználva a kommunisták választási csalást követtek el, aktivisták kék cédulákkal több helyen is szavaztak. Az így nyert néhány tízezer „szavazat” azonban érdemben nem változtatott az eredményeken.
- Kelet-Európa** – általában a kontinens keleti részének államait (Oroszország, Ukrajna stb.) értik alatta, miközben Magyarországot vagy Lengyelországot Közép-Európa vagy Kelet-Közép-Európa részének tekintik. A hidegháború idején azonban gyakran az egész szovjetek uralta európai térséget ~-nak nevezték (→ *Nyugat-Európa*).
- kerekasztal-tárgyalások** – egyenrangú felek tárgyalásai (a kerek asztalnál ugyanis nincs asztalfő).
- Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja** (KNEP) – konzervatív, → *keresztényszocialista* és → *legitimista* csoportok gyűjtőpártjaként alakult 1919-ben. 1919 második fele és 1922 között a kormánykoalíció része, majd beolvadt az → *Egységes Pártba*.
- kereszténydemokrata** – a keresztény elvek és a demokratikus gyakorlat összeegyeztetésére törekvő jobboldali politikai irányzat.
- keresztény-nemzeti eszme** – a Horthy-korszak uralkodó ideológiája (más néven: „szegedi gondolat”). Legfontosabb elemei: a területi → *revízió* előttérbe állítása, antiliberalizmus, a magyarországi zsidóság „térnyerésének” kritikája (→ *antiszemitizmus*), antikommunizmus (→ *kommunizmus*), konzervativizmus.
- keresztényszocialista** – a katolicizmus és a szociális gondolat összeegyeztetésére törekvő modern politikai irányzat. A ~ gondolkodás egyik legfontosabb dokumentuma XIII. Leó pápa (1878–1903) *Rerum Novarum* („Az új dolgokról”) kezdetű, 1891-ben kiadott enciklikája.
- kettős hatalom** – az 1917 márciusa és júliusa közötti állapot Oroszországban, amikor az Ideiglenes Kormány és a → *szovjetek* gyakorlatilag megosztották a hatalmon.
- KGB** → *Cseka*
- KGST** – Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa. Az 1949-ben létrejött szervezet elvileg a szocialista országok gazdaságának összehangolására született, a gyakorlatban azonban a Szovjetunió és a szovjet tömb többi országának kétoldalú kapcsolatait erősítette. 1991-ben feloszlott.
- királypuccs** – Habsburg IV. Károly 1921-ben két – sikertelen – kísérletet tett a magyar trón visszaszerzésére, ezeket nevezik ~-oknak. A második ~ után mondta ki a nemzetgyűlés a Habsburg-ház trónfosztását.
- kis tigrisek** – a XX. század második felében gyors ipari fejlődést mutató kelet-ázsiai országok, mindenekelőtt Dél-Korea, Tajvan, Hongkong és Szingapúr elnevezése.
- kisantant*** – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia katonai szövetsége 1920–21 és 1938 között. A ~ egyértelműen Magyarország, a magyar → *revíziós* törekvések ellen irányult.
- kisdobos** – a kommunista párt gyermekmozgalmának tagja. 1949-et követően, egészen 1989-ig az egyetlen engedélyezett mozgalom a 6–10 éves korosztály számára a ~ mozgalom volt. Tagjai kék nyakkendőben jelentek meg ünnepélyes alkalmakkor, s ún. őrsőkbe és rajokba szerveződtek (→ *úttörő*, → *cserekészmozgalom*).
- kisebbségi önkormányzat** – 1994–95-ben létrehozott önkormányzatok a magyarországi kisebbségek jogainak, kultúrájának és identitásának védelmére.
- kisebbségvédelmi szerződés*** – az első világháború után a győztes nagyhatalmak valamennyi köztes-európai országgal aláírtak ~-eket is. Ezekben a dokumentumokban az adott ország garantálta a kisebbségek politikai egyenjogúságát, egyéni szabadságjogait és nyelvének szabad használatát.
- Kiszgazdapárt** – 1. az 1909-ben Nagyatádi Szabó István vezetésével alakult párt (hivatalosan: Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt); 1922-ben beolvadt az → *Egységes Pártba*. 2. 1930-ban az Egységes Pártból kilépő képviselők megalapították a Független ~-ot. A földreformot, titkos választójogot követelő ellenzéki párt a háború után jobbközép gyűjtőpárttá válva a kormánykoalíció része lett, 1948-as felszámolásáig több miniszterelnököt is adott. 3. 1956-ban, majd 1989-ben a Független ~ újjáalakult, 1990–94-ben és 1998–2002-ben a kormánykoalíció tagja volt.
- kispolgár** – eredetileg a kistulajdonos polgárok elnevezése. A kommunista ideológiában az „öntudatos dolgozó” ellentéte. A ~ ezek szerint önző, közügyekkel nem, csak saját anyagi boldogulásával törődő embertípus.
- kiugrás*** – kilépés egy háborús szövetségből; ~-ra tett kísérletet például 1944 őszén Magyarországon a kormányzó és köre.
- koalíció** – két vagy több párt szövetsége.
- kolhoz** – az orosz „kollektív gazdaság”. A mezőgazdasági → *termelőszövetkezetek* elnevezése a Szovjetunióban.
- kollaboráns** – latin, a második világháború alatt a megszállt Európában a németekkel együttműködőket nevezték ~-nak vagy → *quislingnek*.
- kollektív felelősség*** – a második világháború után megfogalmazott alapelv, mely szerint a német nép egészének bünhődnie kell → *háborús felelőssége* miatt. A ~-gel indokolták a németek kitelepítését, átköltöztetését Németországba. A csehszlovák kormány kiterjesztette a ~-et a magyar kisebbségre is (→ *lakosságcsere*, *kassai kormányprogram*, *benesi dekrétumok*).
- kollektív vezetés** – a stabil egyeduralommal rendelkező Lenin, ill. Sztálin halála után néhány évig a szovjet párt élén álló szűk körű csoport. Néhány éves hatalmi harc után a ~ mindkét esetben megszűnt.
- kollektivizálás*** – mezőgazdasági → *termelőszövetkezetek* és állami gazdaságok létrehozása az egyéni parasztgazdaságok helyén a kommunista berendezkedésű országokban. Magyarországon először 1949 és 1953 között tettek kísérletet a ~-ra, majd 1958 és 1961 között hajtották végre.
- Kominform** – Kommunista- és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. A kommunista pártok nemzetközi irányító szervezete 1947 és 1956 között. A gyakorlatban éppúgy arra szolgált, hogy a Szov-

jetunió uralmát a többi kommunista párt felett biztosítsa, mint elődszervezete, a → *Komintern*.

Komintern – III. Kommunista Internacionálé; a kommunista pártok nemzetközi irányító szervezete 1919 és 1943 között. Székhelye Moszkvában volt, s politikáját meghatározták a szovjet állam érdekei.

kommuna – latin „közösség”. Kínában az 1950-es évek végén Mao Ce-tung → *nagy ugrás* politikájának részeként a termelőszövetkezeteket hatalmas, járásnyi méretű népi ~-ákba vonták össze. A népi ~-ába átlagosan 5000 család tartozott. A ~ egyszerre szolgált a termelés és a közigazgatás helyi egységként: Mezőgazdasági termelést folytatott, műhelyeket, iskolákat, egészségügyi intézményeket tartott fenn, de hozzájuk tartozott a milícia, a lakosság nyilvántartása és az adóbevélyűjtés is.

kommunista – a → *kommunizmus* híve.

Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) – a → *Magyar Szocialista Munkáspárt* ifjúsági szervezete a 14 évesnél idősebb fiatalok összefogására, a → *Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ)* utódszervezete 1957 és 1989 között.

Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) – 1918 novemberében alakult → *bolsevik* mintát követő baloldaliak egy csoportjából. A → *Tanácsköztársaság* idején átmenetileg egyesült a → *Magyarországi Szociáldemokrata Párttal* Magyarországi Szocialista Párt néven. 1919-et követően Magyarországon → illegálisan működött, a párt vezetőinek egy része moszkvai emigrációban élt (→ *moszkovíták*). 1943-ban a → *Komintern* népfrentpolitikáját követve a hazai illegális vezetés Békepárt néven alakította újjá. 1944 őszén Magyar Kommunista Párt néven szerveződött meg (→ *Magyar Dolgozók Pártja*, → *Magyar Szocialista Munkáspárt*).

kommunizmus* – a XX. században kialakult szélsőbaloldali mozgalom és ideológia. A ~ ideológiája, a → *marxizmus-leninizmus* szerint a valamennyi történelmi jelenség mögött az osztályharc – a → *burzsoázia* és a → *proletariátus* küzdelme – húzódik meg. Ez a szüntelen társadalmi küzdelem csak akkor szűnik meg, amikor a kommunista párt átveszi a hatalmat, majd – a → *proletárdiktúra* átmeneti korszaka után – felépíti a kommunista társadalmat.

koncentrációs tábor – büntetőtábor, fogolytábor, kényszermunkatábor, ahol meghódított országok civil lakosságát vagy egy ország valamiért hátrányosan megkülönböztetett és üldözött csoportját gyűjtötték össze.

koncepció per – bírósági eljárásnak álcázott politikai megfélemlítő akció, amikor hazug vádak, hamisított bizonyítékok, kikényszerített vallomások révén megrendeznek egy tárgyalást. A ~-ben az ítéletet már előre eldöntötték. Ilyen ~-ek voltak többek között a harmincas évek Szovjetuniójában, illetve az ötvenes évek Magyarországn.

konföderáció – államok szövetsége (pl. a Független Államok Közössége, FÁK 1991-től), amelyben a tagállamok megőrzik a → *szuverenitásukat*, belső kormányzatukat önállóan alakítják ki, de a közös ügyek intézésére közös tanácskozó szervezeteket hoznak létre, amelyek határozatai csak a tagállamok egyetértésével léphetnek életbe (→ *föderáció*).

konstruktív bizalmatlanság – a ~ intézménye azt jelenti, hogy a kormányfő ellen csak akkor lehet bizalmatlansági indítvány megszavazni a parlamentben, ha ezzel egyidejűleg egy másik kormányfőjelöltnek többsége alakult ki.

konzolidáció* – latin, válság megszüntetése, a rend helyreállítása, egy politikai berendezkedés megszilárdítása.

kopogatócédula – névvel és címmel ellátott ajánlószelvény. 1990 óta Magyarországon 750 darab érvényes ~ kell ahhoz, hogy valaki országgyűlési képviselőjelölt legyen egy egyéni kerületben.

koreai háború – 1950-ben kirobbant háború a koreai félsziget két állama, a kommunista Észak-Korea, ill. Dél-Korea között. A háborúban az északi oldalon kínai, a déli oldalon amerikai csapatok avatkoztak be. A ~-t 1953-ban nem béke, csak → *fegyverszünet* zárta le, s a következő évtizedekben gyakoriak maradtak a határcsúszások.

korlátlan tengeraltjáró-háború – a német hadvezetés által 1917-ben elhatározott stratégia, amelynek értelmében a német tengeraltjárók előzetes figyelmeztetés nélkül elsüllyeszthettek minden, akár semleges hajót is, amelyről azt gyanították, hogy angol vagy francia kikötőbe tart. A lépés óriási felháborodást váltott ki a semleges államok körében, különösen az Amerikai Egyesült Államokban.

kormánypárt – parlamenti többséget szerző párt (vagy pártkoalíció tagja), amely a kormányt adja.

kormányzó – államfő a Magyar Királyságban, a királyi tisztség betöltetlensége esetén; 1920 és 1944 között, a király nélküli királyságban Horthy Miklós töltötte be. A kormányzóság kompromisszumos megoldásnak számított a → *legitimisták* és a → *szabad királyválasztók* között.

koronás címer – a Magyar Királyság, illetve a harmadik Magyar Köztársaság hivatalos jelképe (→ *Kossuth-címer*, *Rákosi-címer*, *Kádár-címer*).

korporáció* – latin, testület, hivatásrend. Állami kényszerrel létrehozott intézmények az olasz → *fasiszta* államban, amelyekben az egyes iparágak dolgozói, gazdasági vezetői és tulajdonosai „együttműködtek egymással és a kormánnyal”. Az együttműködést államérdeknek nyilvánították, tilos volt az érdekvédelmi szervezkedés és a sztrájk.

korridor – olasz → német „folyosó”; általában olyan keskeny földterületeket neveznek így, amely valamely ország számára „kijáratot” jelent valahová, pl. a két világháború közötti Lengyelországnak ilyen „kijárat” volt a Balti-tengerre Németországhoz tartozó területek között.

Kossuth-címer – az 1849-es eredetűnek vélt címer először 1918-ban, majd 1946-ban lett a Magyar Köztársaság hivatalos jelképe. A kommunista hatalomátvétel után a → *Rákosi-címer* lépett a helyébe. Az 1956-os forradalom napjaiban az emberek megsemmisítették a Rákosi-címereket, s Kossuth-címerrel helyettesítették. A rendszerváltáskor ismét felmerült, hogy a ~ legyen a hivatalos országjelkép, de a parlamenti többség a → *koronás címer* mellett döntött.

kölcsönbérleti szerződés – az 1941-ben az Egyesült Államok Kongresszusa által hozott törvény felhatalmazta Rooseveltnél kötet arra, hogy fegyvereket, hadfelszerelést és hadianyagot adjon kölcsön vagy bérbe olyan országoknak, amelyek védelmét az USA biztonsága szempontjából létfontosságúnak ítéli. Amerika ennek alapján nyújtott segítséget Nagy-Britanniának, majd a Szovjetunióknak is.

kölcsönös elrettentés politikája – a → *hidegháború* idején a két → *szuperhatalom* által kialakított stratégia. Lényege, hogy a szuperhatalmak többszörösen elegendő atomfegyvert halmoztak fel azért, hogy a másikat elrettentsék saját atomerőműveik használatától.

Közös Piac – az → *Európai Gazdasági Közösség* közkeletű elnevezése.

központi hatalmak* – Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia kettős szövetségén alapuló hatalmi tömörülés az első világháborúban, amelyhez a Török Birodalom és Bulgária is csatlakozott.

Központi Vezetőség – a kommunista pártok – később általában Központi Bizottságnak nevezett – vezető testülete. Ezek idővel általában száz főnél népesebb, parlamentszerű képződményekké váltak, ezért az operatív irányításra szűkebb testület jött létre, a → *Politikai Bizottság*.

köztársaság – olyan államforma, amelyben a népszuverenitás elve érvényesül, s az államfőt is választják, közvetlenül (például a mai Franciaországban) vagy közvetve (például a mai Magyarországon). A prezidenciális ~-ot az államfő (elnök), a parlamentáris formát a parlament túlsúlya jellemzi.

Köztes-Európa – összefoglaló kifejezéssel időnként ~-nak is nevezik Kelet-, Kelet- és Délkelet-Európa azon részét, amely nyugatról keletre a német többségű területektől az orosz etnikai tömb határáig, északról délre pedig a Balti-tengertől a Földközi-tengerig terjed.

kristályéjszaka – 1938. november 9–10-én a Német Birodalomban rohamosztagosok támadták meg a zsidók otthonait, imaházait és

zsinagógáit. Az utcákat borító rengeteg üvegcséréről ~-nak elnevezett éjszakán közel száz embert megöltek, 30 ezret letartóztattak, több száz zsinagógát és több ezer üzletet leromboltak.

krematórium – latin „halotthamvasztó”; halottak elégetésére szolgáló berendezés.

kulák – orosz „ököl”. Osztályellenségnek nyilvánított birtokos parasztok orosz elnevezése. Pontosán sohasem határozták meg, ki tartozott ide: ~ lehetett, aki bérmunkát vett igénybe, akinek két lova, vagy két tehene vagy jó háza volt. A → *kollektivizálás* idején megbélyegzést jelentett, mind a Szovjetunióban, mind Magyarországon.

kulturális forradalom – az 1960-as években Mao Ce-tung kínai elnök által kezdeményezett politikai kampány, amelynek során a → *vörös gárdákba* szervezett fanatikus fiatalok vandál módon pusztították a klasszikus kínai kultúra emlékeit – könyveket, műtárgyakat, épületeket.

kultuszminiszter – a vallás-, kulturális és oktatási miniszterek hagyományos elnevezése Magyarországon.

Kuomintang – Szun Jat-szen és párhívei által 1912-ben létrehozott nacionalista párt Kínában, amely 1927-ben Csang Kaj-sek vezetésével megszerezte a hatalmat Kínában. 1949-ben elvesztette a polgárháborút a Kínai Kommunista Párttal szemben, s ettől kezdve hatalma Tajvan szigetére korlátozódott.

kurd – indoiráni nép, amely 1918 óta Törökország, Szíria, Irak és Irán egymással határos területein, illetve Örményországban él. Az önrendelkezésért folytatott harcuk végigkísérte a XX. századot.

különbéke – olyan béke, amelyet egy szövetségi rendszer egyik tagja köt az ellenséggel, miközben szövetségesei folytatják a háborút.

különítmény – a → *Nemzeti Hadsereg* lazán együttműködő alakulatai 1919–20-ban. A legismertebb különítményes vezérek Prónay Pál, Héjjas Iván valamint Ostenburg Gyula voltak.

L

lakítelki találkozó – a → *népi írók* köréhez tartozó értelmiségiek egy csoportjának találkozója 1987 őszén. A ~-n alakult meg a → *Magyar Demokrata Fórum*.

lakosságcsere-egyezmény* – 1946-ban a csehszlovák kormány által kieroszakolt egyezmény. A ~ alapján kb. 100 ezer magyar „települt” át Magyarországra, s mintegy 73 ezer szlovák távozott az országból.

lateráni szerződés – Mussolini kormánya és a Szentszék megállapodása, 1929-ben XI. Pius lateráni palotájában. A római katolikus egyház a ~-ben ismerte el először az olasz államot, illetve hogy Róma Olaszország fővárosa, a pápa mint államfő hatásköre csupán a szuverén államnak nyilvánított Vatikánra (római palotaegyüttes) terjed ki. A ~ Olaszországban államvallássá minősítette a katolicizmust és kötelezővé tette a vallásoktatást. A második világháború után az Olasz Köztársaság is elismerte a ~-t.

latifundium – latin „nagybirtok”; vagy a Római Birodalom vagy az 1945 előtti Magyarország kapcsán használják.

Lebensraum – német „élettér”. A hitleri ideológia szerint a felsőbbrendű német fajnak (→ *fajelmélet*) ~-ra van szüksége „keleten”, azaz Lengyelországban, Ukrajnában és Oroszországban. Hitler a ~-mal indokolta hódító törekvéseit.

legitimista – a Horthy-korszakban azokat nevezték ~-knak, akik szerint továbbra is a Habsburg-uralkodó Magyarország törvényes királya (→ *szabad királyválasztók*).

Lenin-fiúk – Szamuely Tibor és Cserny József által vezetett, mintegy kétszáz főből álló alakulat a → *Tanácsköztársaság* idején. A ~ fontos szerepet játszottak a → *vörösterorban*.

levente – a Horthy-korszakban a rendszeres testnevelésben nem részesülő 12–21 éves fiatalok kötelező kiképzést kaptak hétfőként a ~-mozgalom keretében. A ~-mozgalom sokáig a békeszerződésekben megtiltott sorkatonai szolgálatot pótolta.

1939-től a részvétel honvédelmi kötelezettség lett, a felső korhatárt a 23. életévben állapították meg.

locarnói szerződés – 1925-ben Svájcban tárgyalt német–olasz–francia–belga–brit szerződés, amely garantálta Németország → *versailles-i békeszerződés*ben megállapított nyugati határait és a Rajna-vidék demilitarizáltságát.

Luftwaffe – a német légierő elnevezése a → *nemzetiszocialista* Németországban.

M

maastrichti egyezmény – a hollandiai Maastrichtban 1991-ben aláírt egyezmény az európai integráció elmélyítéséről, az → *Európai Közösségek* átalakításáról → *Európai Unió*vá.

macedónok – ortodox vallású délszláv nép, amelynek nemzettudata a XIX–XX. század fordulóján alakult ki. Az első világháború után Jugoszlávia, Görögország és Bulgária területén éltek. A második világháború után Macedónia Jugoszlávia egyik tagköztársaságává, 1991-et követően pedig független állammá vált.

Maginot-vonal – francia erődrendszer az ország német határán a két világháború között. A várható német támadás kivédésére építették. Nevét André Maginot francia hadügyminiszterről kapta. A második világháborúban azonban a német hadsereg Belgium lerohanása után észak felől egyszerűen megkerülte.

Magyar Demokrata Fórum (MDF) – 1987-ben jött létre független politikai mozgalomként, 1989-ben alakult (jobbközép) politikai párttá. Az 1990–94-es kormánykoalíció vezető ereje, az 1998–2002-es kormánykoalíció kisebbik pártja volt.

Magyar Dolgozók Pártja (MDP) – a kommunista párt elnevezése a szociáldemokrata párt 1948-as bekebelezése és az 1956-os forradalom között (→ *Magyar Szocialista Munkáspárt*).

Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány – az 1956-os forradalmat leverő Kádár-féle ellenkormány hivatalos elnevezése (1956. nov.–1972. ápr.).

Magyar Front – magyar ellenzéki pártokból 1944-ben szerveződő illegális ellenállási mozgalom. Novemberben megalakította katonai szervezetét, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát. A katonai szárny vezetőit, a katonatiszt Kiss Jánost, Nagy Jenőt és Tartsay Vilmost, illetve a Bizottság elnökét, a kisgazda politikust Bajcsy-Zsilinszky Endrét a nyilasok letartóztatták és kivégezték.

Magyar Függetlenségi Párt – Pfeiffer Zoltán és más volt kisgazda politikusok által 1947-ben létrehozott párt. 1947 nyarán, az országgyűlési választásokon szerzett mandátumait – állítólagos szabálytalanságokra hivatkozva – megsemmisítették, majd novemberben a pártot is feloszlatták.

Magyar Koalíció Pártja – a szlovákiai magyarság politikai pártja a rendszerváltást követően.

Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – a kommunista párt elnevezése 1956 októberé és 1989 között (→ *Magyar Szocialista Párt*).

Magyar Szocialista Párt (MSZP) – az MSZMP 1989-es feloszlata után létrehozott szocialista párt. 1994 és 1998 között, ill. 2002 után a kormánykoalíció vezető ereje.

Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) – 1890-ben alakult szociáldemokrata párt. A → *Tanácsköztársaság* idején átmenetileg egyesült a → *Kommunisták Magyarországi Pártjával* Magyarországi Szocialista Párt néven. A Horthy-korszakban egészen az 1944-es német megszállásig legálisan működött. 1944–48-ig Szociáldemokrata Párt néven a kormánykoalíció része, majd kényszerűen egyesült a → *Magyar Kommunista Párttal* (→ *Magyar Dolgozók Pártja*). 1989-ben újrászervezték, 1990-ben azonban, az első szabad választásokon nem lépte át a parlamentbe jutás küszöbét.

malenkij robot – orosz „kis munka”. A szovjet katonák 1944–45-ben gyakran fogdostak össze civileket, s vittek el ~-ra. A „kis

- munka” néha tényleg „csak” napokig tartott, néha viszont évekig tartó kényszermunkává változott valamelyik szovjet → *koncentrációs táborban* (→ *GULAG*).
- mandátum** – 1. parlamenti képviselői hely. 2. az első világháborút követően egyes ázsiai és afrikai területek → *népszövetségi* ~-okká váltak, ami azt jelentette, hogy az adott területet a Nemzetek Szövetsége megbízásából valamely nagyhatalom irányította, amíg lakói „érettekké nem váltak” saját maguk kormányására. A ~ tehát álcázott gyarmatosítást jelentett.
- Manhattan-terv** – amerikai program a második világháború idején atomfegyver előállítására a Los Alamos-i titkos kutatóbázison.
- maoizmus** – a → *kommunizmus* ideológiájának Mao Ce-tung kínai elnök eszméi által jellemzett változata. Mao szerint a szovjet vezetők az 1950-es éveket követően „elárulták” a → *marxizmus-leninizmust*, behódoltak az → *imperialistáknak*, s a ~ lépett elő a forradalmi radikalizmus fő erejévé.
- Marcia su Roma** – olasz „menetelés Rómába”. Mussolini 1922 októberében azzal fenyegetőzött, hogy → *feketeingesével* erőszakkal fogja megszerezni a hatalmat. Végül III. Viktor Emánuel király október 30-án miniszterelnökké nevezte ki Mussolinit, aki ezt követően harc nélkül vonult fel Rómában.
- Márciusi Front** – 1937. március 15-én alakított ellenzéki mozgalom, neves népi írók és fiatal baloldali értelmiségiek közreműködésével. 12 pontos programja demokráciát, szociális intézkedéseket és a Duna menti népek együttműködését irányozta elő.
- Margaréta-terv** – Magyarország német megszállásának terve, amelyet a németek 1944. március 19-én valósítottak meg.
- marseilles-i merénylet** – 1934. október 9-én szeparatista horvát → *usztasák* és → *macedón* terroristák meggyilkolták a Marseillesbe látogató Sándor jugoszláv királyt. A merényletnek áldozatul esett Barthou francia külügyminiszter is.
- Marshall-terv** – Európai Újjáépítési Program. Georges Marshall amerikai külügyminiszter által kidolgozott gazdasági segélyprogram Európa részére (1947). A Szovjetunió nem fogadta el a Marshall-segélyt, és ezt a szocialista tömb országainak is megtiltotta. A ~ keretében az USA 16 nyugat-európai országnak 13,6 milliárd dollárt folyósított újjáépítésre.
- marxizmus-leninizmus** – a → *kommunizmus* ideológiája. Kommunista felfogás szerint Lenin „továbbfejlesztette” a marxi ideológiát.
- második front** – a szövetségesek az 1943-as teheráni konferencián döntöttek a németek ellen a Franciaországban megnyitandó ~ről (→ *D-nap*).
- második gazdaság*** – a legális és → *illegális* magángazdaság összefoglaló neve a kommunista korszakban. A ~ részének számított a háztájiban, a kisiparban és kiskereskedelemben – legtöbbször nem fő-, hanem mellékállásban – végzett tevékenység, csempészet és fűszár, vagyis a magáncélú termelés az állami tulajdonban lévő eszközökön, munkaidőben. A második gazdaság meghatározó jelentőségű volt például a lakásépítések terén. A hetvenes években a magyar családok mintegy háromnegyede szerzett jövedelmet a második gazdaságból.
- mccarthyizmus** – Joseph McCarthy szenátor nevével fémjelzett politika az Egyesült Államokban az 1950-es évek első felében. McCarthy mint a Szenátus illetékes albizottságának elnöke „kommunistagyanús” közalkalmazottakat és értelmiségieket idéztetett az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság elé. Ha valaki – alkotmányos jogaira hivatkozva – nem volt hajlandó a bizottság előtt esküt tenni, hogy nem tagja a kommunista pártnak, rendszerint állása elvesztésével és zaklatással kellett számolnia. 1954-ben McCarthyt a Szenátus leváltotta tisztéről.
- MDF-SZDSZ-paktum** – Antall József miniszterelnök megállapodása a legerősebb ellenzéki párttal, a → *Szabad Demokraták Szövetségével*, 1990 nyarán. A ~ alapján bevezették a → *konstruktív bizalmatlanság* intézményét, eltörölték az egyes miniszterek ellen benyújtható bizalmatlansági indítvány lehetőségét, valamint a korábbi mintegy hatvanról húszra szűkítették azon törvé-
- nyek körét, amelyeket csak kétharmados többséggel lehetett megváltoztatni. Cserébe az MDF hozzájárult, hogy a köztársasági elnököt a parlament válassza meg, s hogy az első öt éves ciklusra a szabaddemokrata Göncz Árpádot jelöljék államfőnek.
- megemmisítő tábor** – speciális → *koncentrációs táborok* a második világháború alatt. A → *nemzetiszocialisták* a ~-ok segítségével próbálták legyilkolni a teljes európai zsidóságot. A legjelentősebb ~-ok Auschwitz-Birkenau, Majdanek, Sobibor, Belzec és Treblinka voltak (→ *antiszemitizmus*, *holokauszt*).
- megszállási övezet** – 1945-ben Németországot és Ausztriát, illetve Bécsét és Berlint külön-külön négy-négy (francia, brit, amerikai és szovjet) ~-re osztották, amelyeket a → *Szövetséges Ellenőrző Bizottság* irányított.
- mensevik** – orosz mensiszto „kisebbség”. 1903-ban az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt mérsékelt szárnya. 1912-ben gyakorlatilag önálló párttá alakult. 1918-ban a hatalomra került → *bolsevik* vezetés betiltotta őket.
- mentelmi jog** – parlamentáris demokráciában az országgyűlési képviselők rendelkeznek ~-gal. Ez azt jelenti, hogy a képviselő nem fogható perbe, még rendőrségi vizsgálatot sem kezdeményezhetnek ellene, amíg az országgyűlés fel nem függeszti a ~-t.
- milícia** – latin, karhatalmi szervezet, amelynek tagjai nem hivatásosként teljesítenek fegyveres szolgálatot. Ilyen szervezet volt például a magyarországi → *munkásőrség*.
- Millerand-level** – a trianoni békeszerződéshez csatolt kísérőlevél, amelyet a korabeli francia miniszterelnökről neveztek el. A ~ halvány utalást tett a határváltoztatás lehetőségére.
- Minisztertanács** – a magyar kormány elnevezése a kommunista korszakban 1949–89 között. A ~ elnöke volt a kormányfő (miniszterelnök).
- Molotov-Ribbentrop-paktum** – a két külügyminiszterről elnevezett szovjet–német „megnemtámadási szerződés” (1939. augusztus 23.). A ~ titkos záradékában felosztották a köztrük elterülő országok területét.
- monitor** – kisebb méretű, gyors járatú, forgatható lövegtornyú páncélozott hajó. Az első világháborúban a Dunán is járőröztek ~-ok. 1919 júniusában fontos szerepet játszottak a Tanácsköztársaság elleni fegyveres lázadásban.
- monokultúra** – olyan nemzetgazdaság, amely lényegében egyetlen termék előállításán vagy egyetlen nyersanyag kiaknázásán alapul.
- monori találkozó** – a → *demokratikus ellenzék* és a magukat népi-népnemzetiként meghatározó ellenzéki értelmiségiek (→ *népi írók*) 1985-ös találkozója.
- Montánunió** – Európai Szén- és Acélközösség. Az európai → *integráció* első lépéseként, a → *Schuman-terv* értelmében létrehozott szervezet, 1952-ben. A ~ ellenőrizte a hat tagállam (NSZK, a Benelux-államok, Franciaország és Olaszország) szén- és acéltermelését.
- moszkovita** – a Horthy-korszakban szovjetunióbeli emigrációban élő magyar kommunisták megnevezése (pl. Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre).
- MOVE** – Magyar Országos Véderő Egyesület. 1918 novemberében alakult → *ellenforradalmi* félkatonai szervezetként, Gömbös Gyula vezérkari százados vezetésével. A Károlyi-kormány elutasítása mellett követelte a történelmi határok fegyveres védelmét. Véglegesen 1945 elején tiltotta be az → *Ideiglenes Nemzeti Kormány*.
- mozgósítás** – a hadsereg létszámának háborús célú emelése, az ún. tartalékos katonák behívásával.
- munkástanács*** – munkás-önigazgatási, érdekképviseleti szervezet. Magyarországon az 1956-os forradalom alatt alakultak ~-ok az üzemek irányítására. A fegyveres harcok befejeződése után 1956 decemberéig folytatták az ellenállást a Kádár-rendszerrel szemben.
- munkaszolgálatos*** (muszos) – a második világháborúban az akkori törvények alapján zsidónak minősített, illetve politikai nézeteik miatt üldözött hadköteles férfiakat ~ alakulatokban vitték ki a frontra. Itt általában aknakeresésre vagy fedezékásásra használták őket. A ~-ok között a kegyetlen bánásmód miatt rendkívül magas volt a halálozási arány.

munkaverseny – kommunista rendszerek módszere a termelés fokozására. A ~-en elvileg önként, lelkesedésből vettek részt az emberek, de a gyakorlatban kötelező volt (→ *sztahanovizmus*).

Munkásőrség – 1957-ben létrehozott félkatonai fegyveres szervezet, → *milícia* a → *kommunista* hatalom védelmére. 1989-ben feloszlatták (→ *négyigenes népszavazás*).

muszlim* (mozlim, muzulmán) – az iszlám hit követői. Európában gyakran mohamedánoknak nevezik őket, maguk a ~-ok azonban tiltakoznak az elnevezés ellen, mivel ők Mohamednek nem imádói, csak követői.

müncheneri egyezmény – 1938 szeptemberében Münchenben tárgyalta Hitler német, Mussolini olasz diktátor, valamint Chamberlain angol és Daladier francia miniszterelnök. A szeptember 29–30-án aláírt ~-ek alapján Csehszlovákiának át kellett adnia német többségű területeit Németországnak, s tárgyalásokat kellett kezdenie Lengyel és magyar szomszédaival azok területi igényeiről. A rendezés után létrejött „maradék” Csehszlovákiának az aláíró nagyhatalmak garanciát ígértek.

N-NY

náci → *NSDAP*, *nemzetiszocializmus*

Nagy Társadalom – Lyndon B. Johnson amerikai elnök 1965-ben elindított programja, amely a szegénység csökkentését tűzte ki céljául.

Nagy Ugrás – Mao Ce-tung 1958-ban indított kampánya, amely azt célozta, hogy Kína néhány év leforgása alatt utolérje a fejlett ipari országok termelési szintjét. A ~ a termelés katasztrofális visszaeséséhez és tragikus mértékű éhínséghez vezetett.

NATO – az angol North Atlantic Treaty Organization (Észak-atlanti Szerződés Szervezete) rövidítéséből. Az Egyesült Államok és az európai államok egy része által 1949. április 4-én létrehozott katonai együttműködés. Magyarország 1999-ben lett a ~ tagja.

négyek bandája – a → *kulturális forradalom* irányításában kulcsszerepet játszó kínai politikusok, köztük Mao felesége, Csiang Csiang a Mao halála (1976) utáni hatalmi harcokban vereséget szenvedtek, letartóztatták és bíróság elé állították őket.

négyigenes népszavazás – négy ellenzéki párt – az SZDSZ, a Fidesz, az FKGP és az MSZDP – által kezdeményezett népszavazás 1989 novemberében. Három kérdés – a Munkásőrség megszüntetése, az MSZMP elszármaztatása vagyonaival és a pártszervezetek kitiltása a munkahelyekről – elsőprő többséget kapott. Szűk többség mondott igent a negyedik kérdésre, hogy halasztsák-e a parlamenti választások utánra az elnökválasztást.

NÉKOSZ – a → *Népi Kollégiumok Országos Szövetsége*

Nemzetek Szövetsége/Népszövetség – Woodrow Wilson amerikai elnök kezdeményezésére a békekonferencián 1919-ben létrehozott nemzetközi szervezet. A Genf székhelyű ~ feladata a nemzetközi béke megtartása, a vitás kérdések békés rendezése volt. Az USA az → *izolacionizmus* megerősödése miatt nem lett a ~ tagja. Mivel nem alkalmazhatott fegyveres erőt, a ~ képtelennek bizonyult feladata betöltésére.

nemzeti egységkormány – általában háborúk vagy válságok idején létrehozott kormány, amely a politikai erők döntő többségét egyesíti.

Nemzeti Hadsereg – a → *Tanácsköztársaság* idején a szegedi ellenforradalmi kormány hadseregeként alakult, néhány száz, majd néhány ezer főből, főleg korábbi tiszttekből és altiszttekből álló alakulat. 1919 őszén Horthy Miklós irányítása alatt önállósította magát. A → *konzolidációt* követően beolvastották a hadseregbe.

Nemzeti Kerekasztal – 1989 derekán folytatott tárgyalások Magyarország → *Magyar Szocialista Munkáspárt* és az → *Ellenzéki Kerekasztal* képviselői között.

Nemzeti Parasztpárt – a → *népi írók* egy része által alakított párt 1939 nyarán. A ~ radikális földreformot, titkos, általános választójogot követelt, s elsősorban a szegényparasztság képviselőit

próbálta felvállalni. 1945–47-ben részt vett a kormánykoalícióban. 1956-ban Petőfi Párt néven alakult újjá.

Nemzeti Tanács – az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei által az első világháború vége felé alapított „ellenkormányok”, amelyek kimondták elszakadásukat a Monarchiától. A magyarországi ~ az → *őszirózsás forradalom* nyomán jutott hatalomra.

Nemzetiszocialista Német Munkáspárt → *NSDAP*

nemzetiszocializmus* – Adolf Hitler és az → *NSDAP* szélsőjobboldali ideológiája. A ~-t mindenekelőtt demokrácia- és → *kommunizmusellenesség*, vezérkultusz, szélsőséges nacionalizmus, → *fajelmélet* és → *antiszemitizmus* jellemezte, de hangoztatott számos antikapitalista, sőt szocialista jellegű követelést, illetve vallásellenes tételt is megfogalmazott. A ~-t gyakran → *fasiszmus*nak is nevezik.

Nemzetközi Valutaalap (IMF) – nemzetközi pénzügyi szervezet, amelyben a tagok meghatározott kvóta szerint járulnak az alaphoz, és ennek fejében adósságaik törlesztésére kölcsönt vehetnek fel. A ~ leginkább vitatott vonása, hogy igényt tart a hitelezett ország pénzügyi politikájának ellenőrzésére.

Nemzetőrség – polgárokból alakított önkéntes fegyveres alakulat Magyarországon, pl. az 1956-os forradalom idején.

nemzetvezető – az 1944. október 16-án német segítséggel hatalomra jutott Szálasi Ferenc által felvett cím.

NEP – az orosz „új gazdaságpolitika” rövidítése. 1921-ben, a → *hadikommunizmus* csődjét követően, Lenin kezdeményezésére vezették be. A ~ engedélyezte a kisebb magángazdaságok, illetve a kisipar működését, lehetővé tette a termékek piaci értékesítését, visszaállította a pénzforgalmat. Az új gazdaságpolitikát Sztálin számolta fel 1928–29-től (→ *piagazdaság*).

népbiztos – a miniszter elnevezése a Szovjetunióban 1917–1946-ig. A terminust több 1918–19-es tanácsköztársaság (a finn, a magyar, a bajor) is átvette.

népbíróság* – Magyarországon az Ideiglenes Kormány által 1945-ben létrehozott különbíróság a → *háborús bűnösök* felelősségre vonására. A ~-ban csak az elnökök volt hivatásos jogász, a többi tagot a politikai pártok delegálták. Budapesten 1950-ig működtek, s utolsó korszakukban szerepet kaptak a → *konceptós perekben* is. Az 1956-os forradalom után egy időre felújították a ~-ok működését.

népfront – 1. → *antifasiszta* összefogás a demokratikus pártok és a kommunista pártok között a szélsőjobboldal ellen az 1930-as években és a második világháború alatt. 2. Magyarországon 1949-ben a többpártrendszer felszámolását álcázta a Magyar Függetlenségi ~ megalakulása. 1954-től Hafafis ~ néven működött, egészen 1989-es felbomlásáig.

népirtás – egy nép vagy népcsoport szervezett, tömeges legyilkolása.

népi írók – 1. rendszerint parasztszármazású írók, költők és fiatal értelmiségiek, akik az 1930-as évek első felében léptek fel Magyarország demokratizálásért és a nagybirtokrendszer ellen. Kezdetben irodalmi művekben és → *publisztikáikban* fejtették ki nézeteiket, később politikai célokat is megfogalmaztak (→ *Márciusi Front*), majd egy részük politikai pártot alakított (→ *Nemzeti Parasztpárt*). A ~ befolyásos alakjának számított Móricz Zsigmond, később Németh László, Illyés Gyula, Kovács Imre, Veres Péter, Tamási Áron, Féja Géza és Erdei Ferenc. A korszak szellemi életének meghatározó jelensége volt a ~ vitája az → *urbánus* táborral. 2. ~nak – vagy azok örököseinek – tartják azon értelmiségi csoport vezető alakjait is, akik az 1980-as évek második felében ellenzéki szervezkedésbe kezdtek. Ebből a csoportból nőtt ki a → *Magyar Demokrata Fórum*.

népi kollégium – 1946 és 1949 között működő kollégiumtípus, amely a szegény, munkás- és parasztszármazású fiatalok továbbtanulását segítette. Országos szervezetük a NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) volt. A népi kollégisták többsége kommunista befolyás alá került, ennek ellenére az egypártrendszerű kommunista diktatúra kialakulásakor a ~-okat is feloszlatták.

népköztársaság – 1. az első magyar köztársaság (1918. november

16.) hivatalos megnevezése ~ volt, de politikai rendszerét tekintve → *közársaságnak* tekinthető. 2. a kommunista berendezkedési országok hivatalos államformája a második világháború után.

New Deal – angol „új irányvonal”. Franklin Delano Roosevelt amerikai elnök 1933-ban elindított gazdasági és szociális reformprogramja, célja a világgazdasági válság után mélypontra került amerikai gazdaság talpra állítása, a munkanélküliség mérséklése.

nizzai egyezmény – 2000-ben aláírt megállapodás az → *Európai Unió* reformjáról, illetve a keleti bővítés előfeltételeiről.

NKVD → *Cseka*

NSDAP – a német „Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei” a (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) rövidítése; gyakran náci pártként is emlegetik. Szélsőjobboldali párt a két világháború között Németországban. Az 1920-ban alakult párt a húszas években csekély befolyással rendelkezett (→ *sörpuccs*), a világgazdasági válság alatt azonban növekedésnek indult, s 1932-re a legnagyobb német párttá vált. 1933-ban vezetője, Adolf Hitler kancellári megbízást kapott, amelynek birtokában egyeduralmat épített ki. 1933 nyaratól az ~ maradt az egyetlen engedélyezett párt Németországban.

nukleáris tél – a szakértők szerint egy kiterjedt, atomfegyverekkel vívott háború eredménye ~ lenne. A légkörbe kerülő nagy mennyiségű radioaktív égéstermék és por ugyanis évekig tartó sötétséget, s így drámai lehűlést okozna az egész Földön.

numerus clausus* – latin „zárt szám”. Magyarországon 1920-ban, a zsidóság felsőoktatásban való részvételét korlátozó törvényt elnevezése.

nürnbergi per – a második világháborút követően, 1945–46-ban a szövetségesek által létrehozott Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt Nürnbergben lefolytatott persorozat, amelyben a → *náci* főbűnösök felett ítéleztek (→ *háborús bűnös, emberiség elleni bűncselekmény*).

nürnbergi törvények – Németországban az 1935-ös ~ által zsidóknak minősülő németeket megfosztották politikai jogaiktól, és megtiltották a házasságot (és bűncselekménynek minősítették a szexuális kapcsolatot) zsidók és → *árják* között (→ *antiszemizmus, nemzetiszocializmus*).

nyilas* – a harmincas évek második felétől Szálasi Ferenc szélsőjobboldali pártjának egy ideig Nyilaskeresztes Párt volt a neve, s a → *horogkereszt* nyomán kialakított nyilaskereszt a jelképe. Ennek alapján ragadt a → *nemzetiszocializmus* korabeli magyar hívein a ~ elnevezés. A ~-ok magukat hungaristának is nevezték. 1939-ben a ~-ok váltak a legnagyobb ellenzéki párttá a nemzetgyűlésben. 1944 őszén, német segítséggel hatalomra kerültek.

nyílt választás – olyan választási rendszer, amelyben a szavazók nyíltan, nevük vállalásával adják le szavazatukat. A hatósági visszaélésekre tág teret nyújtó ~-i rendszer Magyarországon a dualizmus korában, illetve 1922–1938 között a törvényhatósági jogú városokon kívül volt érvényben.

Nyugat-Európa – hagyományosan a kontinens nyugati részének államait (Franciaország, Nagy-Britannia stb.) sorolták ~-ba, míg pl. Spanyolország vagy Olaszország Dél-Európához tartozott. A → *hidegháború* idején azonban gyakran a szovjetek uralta → *Kelet-Európa* ellenpárja volt. Így pl. a NATO-tag Görögország „nyugati”, míg Magyarország „keleti” államnak számított. Bécs „nyugati” főváros volt, míg a – földrajzi értelemben – nyugatabbra fekvő Prága vagy Kelet-Berlin „keleti” főváros.

offenzíva – francia, nagy erejű támadás, nagyobb támadó hadművelet.

oláhcigány – magyarországi cigányok (romák), akik a romani (cigány nyelv) valamelyik dialektusát beszélik (→ *beás*, → *romungró*).

olajárrobbanás – a kőolaj árának nagymértékű emelkedése 1973-ban, majd 1979-ben. Az ~ megszakította a világgazdaság 1945

óta tartó töretlen növekedését, és felértékelte a közel-keleti arab → *olajmonarchiák* szerepét. A jelenségből sokan általánosabb következtetéseket vontak le, s megkérdőjelezték az ipari civilizáció jövőjét is.

olajmonarchia – monarchikus államformájú, hatalmas olajkinccsel rendelkező államok az Arab-félszigeten, pl. Szaúd-Arábia, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek.

országos lista – a rendszerváltás óta érvényes választási rendszer szerint minden választó két szavazattal rendelkezik, egyet választási körzetének valamelyik egyéni jelöltjére, egyet pedig a → *területi listák* egyikére adhat le. Az egyéni körzetekben a be nem jutott pártjelöltekre eső ún. töredékszavazatokat a parlamenti küszöböt átlépő pártok ~-in osztják szét, s ennek alapján dől el 386-ból 58 parlamenti hely sorsa.

osloói egyezmény – Izrael és a → *Palesztinai Felszabadítási Szervezet* által aláírt 1993-as egyezmény. A ~-ben a felek kölcsönösen elismerték egymást, az izraeli csapatok megkezdték a megszállt területek kiürítését, ahol megalakult a → *palesztin önkormányzat*. A megindult békefolyamatot a 2000-ben kirobbant második → *intifada* sodorta veszélybe.

Ostpolitik – német „keleti politika”. Willy Brandt (1969 és 1974 között az NSZK szociáldemokrata kancellárja) nevéhez fűződő politikai irányváltás. Az ~ jegyében az NSZK rendezte viszonyát az NDK-val és a többi szocialista országgal.

osztályharc – a marxista ideológia szerint az ellentétes érdekű társadalmi osztályok között szüntelen ~ zajlik. Az iparosodott társadalmakban az ~ a → *burzsoázia* és a → *proletariátus* között folyik.

osztrák államszerződés – 1955. május 15-én Ausztria és a négy megszálló hatalom (→ *megszállási övezet*) írta alá az ~-t, amely megszüntette az ország megszállását és visszaállította Ausztria → *szuverenitását*. Ausztriával azért nem békét írtak alá, mert mint független ország nem létezett a második világháború alatt. Az ~ kimondta az → *Anschluss* tilalmát, és rögzítette az ország örökös semlegességét.

öbölháború – az első ~ 1991-ben zajlott, amikor az USA és szövetségesei kivetkék az iraki megszálló csapatokat Kuvaitból. A második ~ során, 2003-ban az amerikai–brit csapatok megszállták Irakot, és megdöntötték a diktátor, Szaddam Huszein rendszerét.

örendelkezés → *Wilson 14 pontja*

„őrségváltás” – a két világháború közötti magyarországi szélsőjobb egyik fő jelszava. Az ~ követelése a zsidó származású értelmiségiek és vállalkozók helyébe nem zsidó, „keresztény” középosztálybeliek állítását jelentette.

őszirózsás forradalom* → *polgári demokratikus forradalom* Magyarországon, 1918. október 30–31. Nevét onnan kapta, hogy a hazatérő katonák levágták sapkájukról a közös hadsereget és az Osztrák–Magyar Monarchiát jelképező ún. sapkarózsát, és helyébe őszirózsát tűztek.

P

pacifizmus* – békepártiság, háborúellenesség.

paktum – latin, szerződés, egyezmény, megállapodás.

Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) – 1964-ben létrehozott szervezet, amelynek élén 1969 óta Jasszer Arafat áll. A ~ látványos terrorakciókkal hívta fel magára a figyelmet, nemcsak az Izrael által megszállt területeken, hanem világszerte. A PFSZ nemzetközi elismertségét jelezte, hogy 1974-ben az ENSZ-ben megfigyelői státust kapott. Az → *osloói egyezmény* aláírása után a → *palesztin önkormányzat* területén a ~ kormányparti szerepet tölt be.

palesztin önkormányzat – az → *osloói egyezmény* értelmében létrehozott önkormányzat az Izrael által megszállt területeken. Néhány év elteltével a megszállt területek 40%-a, a palesztin lakosság 95%-a részben vagy egészében az önkormányzat irányítása alatt élt.

pánarab nacionalizmus – olyan eszmerendszer, amely szerint valójában minden arab egyetlen nemzet része, következésképpen egyetlen államba kell majd tömörülniük.

pápai nuncius – a Vatikán diplomáciai képviselője, állandó követe valamely országban.

parafál – francia, általában nemzetközi szerződés szövegét kézjeggyel hitelesíti, aláír, megerősít.

Párizs környéki béké – az első világháborút lezáró, 1919–20-ban a Párizs környéki kastélyokban (Versailles, Trianon, Neuilly, Saint-Germain) megkötött békék összefoglaló neve.

párizsi békék – a második világháborút lezáró békék, amelyeket 1947. február 10-én kötöttek Bulgária, Finnország, Magyarország, Olaszország, Románia képviselőivel.

parlamentari frakció – egy párt parlamenti képviselőinek csoportja.

pártállam* – olyan antidemokratikus rendszer, amelyben egyetlen párt uralja a politikai életet. A párt vezetője általában korlátlan hatalommal rendelkezik.

pártfunkcionárius → *funkcionárius*

pártizán – más néven gerilla. Népfelkelő, aki irreguláris, azaz „nem szabályos” katonai alakulat tagjaként harcol, rendszerint kis csoportokban, a megszállt csapatok vagy a saját kormánya ellen.

pengő – Magyarország pénzneme 1927 és 1946 között.

peresztrojka – orosz „átalakítás”. Gorbacsov szovjet vezető által az 1980-as évek második felében elindított reformprogram, amely elsősorban a szabadpiac részleges visszaállítását célozta (→ *glasznosztj*).

permanens forradalom – a klasszikus marxista ideológia szerint egy kevésbé iparosodott országban először → *polgári demokratikus forradalomra* van szükség, s ha majd megteremtődtek a megfelelő gazdasági-társadalmi feltételek, akkor kezdődhet a szocialista forradalom. A marxizmus leninista átértelmezése, azaz a → *kommunizmus* szerint azonban ahol a polgári demokratikus forradalom vezető ereje a → *proletariátus*, ott közvetlenül napirendre lehet tűzni a szocialista forradalmat.

perónizmus – Juan Domingo Perón – 1946 és 1955 között, majd 1972–74-ben Argentína elnöke – az erős argentin szakszervezetekre építő, a kapitalizmus és a → *kommunizmus* között → *harmadik utat* hirdető politikája.

Petőfi Kör* – a → *Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ)* által megalakított értelmiségi vitafórum, ahol 1955–56-ban a reformkommunisták (→ *reformkommunizmus*) a kor viszonyai között keménynek számító bírálatban részesítették a Rákosi-rendszert.

piacgazdaság – olyan gazdasági rendszer, amelyben a gazdasági egységek többsége magántulajdonban van, s amelynek termékeit vagy szolgáltatásait tulajdonosa szabadon kínálhatja eladásra, és szabadon vásárolhat mások termékeiből és szolgáltatásaiból.

pogrom – orosz „elpusztítás”. A cári korszakban és a polgárháború alatt a zsidókkal szembeni fosztogató-gyilkoló erőszakos fellépést jelentette.

polgárháború – háború egy államon belül, különböző mozgalmak, vallások vagy etnikumok képviselői között.

polgári engedetlenség – a hatóságokkal szembeni erőszakmentes, passzív ellenállás politikája.

polgári demokratikus forradalom – tekintélyelvű rendszert, diktatúrát vagy korlátozottan demokratikus parlamentarizmust felváltó demokratikus forradalom.

polgárjogi mozgalom – az → *afroamerikaiak* küzdelme a teljes társadalmi és politikai egyenlőségért. A ~ az 1950-es években indult, legnagyobb hatású képviselője és vezetője Martin Luther King volt.

Politikai Bizottság (PB) – a legtöbb kommunista párt élén álló vezető testületet kezdetben → *Központi Bizottságnak (KB)* nevezték. Ez idővel száz főnél népesebb, parlamentszerű képződménnyé vált, ezért a tényleges, mindennapi irányításra szűkebb testület jött létre, amelyet hol Politikai Irodának, hol Elnökségnek neveztek, leghosszabb ideig pedig ~-nak.

populizmus – a valóságot leegyszerűsítő, „hatásos”, népszerűség-hajhász szövegekkel „magyarázó”, gyors és egyszerű megoldásokat kínáló ideológia.

porrajmos – a második világháború során a nácik és szövetségeseik kísérletet tettek az európai cigányság kiirtására, s mintegy 200 ezer embert meggyilkoltak. Ezt az eseményt nevezték romani (cigány) nyelven ~-nak.

posztkommunista – kommunista korszak utáni.

prágai tavasz – Alexander Dubček vezette kommunista reformpolitika Csehszlovákiában, 1968 első felében. A ~ „emberarcú szocializmust” hirdetett, s ez aggasztotta a keményvonalas kommunista vezetőket, ezért a ~ t „lopakodó” → *ellenforradalomnak* minősítették. 1968. augusztus 20–21-e éjszakáján öt szocialista ország (köztük Magyarország) csapatai megszállták Csehszlovákiát, és felszámolták a ~-t (→ *Brezsnyev-doktrína*).

pragmatizmus – az adott körülmények között a legcélszerűbb megoldást kereső magatartás; az ideológiát háttérbe szorító gyakorlatiaság. A Kádár-korszakbeli magyar kommunista politikára sok tekintetben egyfajta ~ volt jellemző.

Pravda – orosz „igazság”. A Szovjetunióban a kommunista párt hivatalos lapja volt.

preventív háború – megelőző háború, amelyet valamely ország azért indít, hogy megelőzze a másik fél támadását.

privatizáció – magánosítás, állami vagy szövetkezeti tulajdon magánkézbe juttatása.

proletárdiktatúra* – a kommunista ideológia szerint a → *proletariátus* feladata, hogy legyőzze a → *burzsoáziát*, s létrehozza a kizsákmányolástól és elnyomástól mentes társadalmat, a → *kommunizmust*. Egy átmeneti időszakban azonban ellenfeleik erőszakos elnyomására van szükség, ezt nevezték ~-nak.

proletariátus – latin „elszegényedett polgár”, a XIX–XX. században munkásosztály. A → *kommunizmus* ideológiája szerint a ~ olyan társadalmi osztály, amelynek tagjai nem birtokolnak termelési eszközöket, ezért a munkaerejüket adják el. A kapitalista társadalmakban a → *burzsoázia* kizsákmányolja őket, de a kommunista pártok irányításával megszerzik a hatalmat, és felépítik a kommunista társadalmat.

protekciónizmus – a hazai ipart a külföldi versenytársaktól védő gazdaságpolitika. A ~ fő eszközei a védővámok, a behozatali tilalmak és szigorú szabályozások, illetve a hazai ipar támogatása.

publicisztika – az újságírásnak a szélesebb összefüggéseket tárgyaló, mélyebb elemzést nyújtó, irodalmilag is igényes műfaja.

püünkösdi pártértekezlet – a → *Magyar Szocialista Munkáspárt* értekezlete 1988 májusában. A ~-en Kádárt névleges hatalommal rendelkező pozícióba helyezték, több → *keményvonalas* vezetőt kibuktattak, helyükre részben → *reformkommunista* vezetők kerültek. A párt főtitkára Grósz Károly lett.

Q

quisling – a második világháború alatt a megszállt Európában németekkel együttműködő → *kollaboránsokat* nevezték – a németeket kiszolgáló norvég miniszterelnök neve után – ~-eknek.

R

radar – rádiólokátor. A repülőgépeket és hajókat nagy távolságból, elektromágneses hullámok segítségével észlelő berendezés. A ~-t először a britek alkalmazták a második világháborúban, s nagy szerepet játszott az → *angliai légi csata* megnyerésében.

Rajk-per – Rajk László belügy- majd külügyminisztert, a kommunista párt korábban tekintélyes vezetőjét 1949 májusában letartóztatták, és azzal vádolták, hogy együttműködött a Horthy-korszak titkosrendőrségével, kémkedett az → *imperialistáknak* és a jugoszláv kormánynak, a párt és az állam vezetőinek meggyilkolását és a rendszer megdöntését tervezte. Bár a vádak teljesen kohol-

tak voltak, Rajk a teljes nyilvánosság előtt folyó perben minden vádat beismert. Rajkot halálra ítélték és 1949 októberében kivégezték. Rákosi 1953-as bukását követően rehabilitálták és 1956. október 6-án újratemették (→ *konceptiós per*, → *rehabilitáció*).

Rákosi-címer – 1949-ben, a Magyar → *Népköztársaság* hivatalos – a szovjet címet utánzó – címere. Az 1956-os forradalom alatt az emberek tömegesen semmisítették meg a ~-t, kivágták a nemzeti lobogóból, ezért lett a lyukas zászló a forradalom egyik jelképe. A forradalom leverése után a ~-t már nem merték visszaállítani (→ *Kádár-címer*).

rassz – az emberiség különböző, másodlagos jegyekkel – mint pl. a bőrszín – megkülönböztethető csoportjai (európid, negrid, mongolid, ausztrálid). Ezeket az egységes emberi fajon belüli csoportokat gyakran – és tévesen – fajoknak nevezik, és rangsort állítanak fel közöttük (→ *fajelmélet*).

ratifikálás – latin, a politikusok által aláírt nemzetközi szerződések jóváhagyása, megerősítése, törvénybe iktatása, parlamenti elfogadása. Egy nemzetközi szerződés nem az aláírás pillanatától lép érvénybe, hanem amint azt valamennyi aláíró ország ratifikálta.

Ratkó-gyerek – az 1950-es években született gyerekek elnevezése. A hivatalos családpolitika ösztönözte a minél több gyerek születését, s évekre betiltotta az abortuszt. Ezt a „családpolitikát” a korszak egyik népjóléti miniszteréről, Ratkó Annáról nevezték el.

razzia – arab eredetű francia kifejezés: valamely terület rajtaütésszerű rendőri ellenőrzése, átfűsülése bűnözők és „gyanús elemek” kézre kerítése céljából.

reakciós – szélsőségesen maradi, mindenféle haladás ellensége; a kommunista szóhasználatban igen gyakran bárki, aki nem nekik tetsző politikát folytatott, vagy aki bármilyen okból „ellenségnek” minősült.

reáljövedelem – az → *inflációt* is beszámító, „valódi” jövedelem.

reformkommunizmus – a → *kommunizmus* megreformálására törekvő irányzatok.

Reichstag – a német törvényhozó gyűlés a nemzetiszocialista hatalomátvételig. 1933. február 27-én a ~ épületét felgyújtották, ez adta az ürügyet a náci számára a kommunistákkal való leszámolásra.

rehabilitáció – igazságtalanul elítéltek utólagos felmentése a vádak alól és jogaikba való visszahelyezése (→ *konceptiós per*).

repülőgép-hordozó anyahajó – nagyméretű hadihajó, amelynek fedélzetéről harci repülőgépek tudnak felszállni. A második világháborúban kiderült, hogy a ~ a flották leghatékonyabb fegyvere.

revans – francia „elégtétel, visszavágás”. Háborús vereség megtorlása.

revízió* – felülvizsgálat (→ *revizionizmus*, *revíziós mozgalom*).

revíziós mozgalom – a trianoni békében elvesztett területek visszaszerzésére irányuló mozgalom, más néven: → *irendentizmus*. A Horthy-korszak hivatalos politikája a teljes revízió volt.

revizionizmus – a kommunista mozgalom „jobbboldalinak” minősített irányzata, amely a radikális elvek és gyakorlat felülvizsgálatát szorgalmazta. Revizionistának minősítették például a jugoszláv kommunistákat az 1948-as fordulat után, illetve a → *szocialista tömb* → *reformkommunistáit* is.

római szerződés – 1958-ban életbe lépett nemzetközi egyezmény, amely hat ország (az NSZK, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg) részvételével létrehozta az → *Európai Gazdasági Közösséget*.

Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) – a romániai magyarság átfogó politikai, érdekvédelmi szervezete a rendszerváltás (1989) után.

romungró – magyar anyanyelvű magyarországi cigány (roma) (→ *beás cigány*, → *oláh cigány*).

S–SZ

SA – német Sturmabteilung, „rohamosztag”. Az → *NSDAP* barna inget és horogkeresztes karszalagot viselő, Ernst Röhm vezette félkatonai alakulata, amelynek 1934-ben már 4,5 millió tagja

volt. Mivel tagjai számon akarták kérni a párt szociális ígéreteit, Hitler úgy érezte, veszélyt jelentenek hatalmára. Ezért az 1934-es → *hosszú kések éjszakájá* leszámolt az ~ vezérkarával, ezután a szervezet elveszítette politikai jelentőségét.

Salói Köztársaság – hivatalos nevén: Szociális Köztársaság. Mussolini által létrehozott északolasz állam 1943 őszén és 1945 között. A ~ valójában német → *báballam* volt.

SALT-1 – az angol Hadászati Fegyverzetkorlátozási Tárgyalások rövidítése. Az USA és a Szovjetunió közötti tárgyalások eredményeként 1972-ben született szerződés a rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozásáról és a stratégiai támadóegységek korlátozásáról (ez utóbbi öt évre szólt) (→ *enyhülés*).

sapkarózsa – katonasapkán található állami jelvény. A ~ 1918 októberében kapott politikai jelentőséget: a felkelő katonák levágták a Monarchia jelképét tartalmazó ~-t, s helyébe őszirózsát tűztek. Ezért is nevezik az 1918-as → *polgári demokratikus forradalmat* őszirózsás forradalomnak is.

sárga csillag – a második világháború idején a német megszállás alatt lévő Európa legnagyobb részében hatszögletű ~, ún. Dávid-csillag viselésére kötelezték a zsidóknak minősített polgárokat. Magyarországon 1944 tavaszán, a német megszállást követően írták elő a ~ viselését.

schengeni egyezmény – 1995-ben a luxemburgi Schengenben aláírt egyezmény, amely az → *Európai Unió* tagállamai között „lebontotta a határokat”, viszont a külső határokon szigorúbb ellenőrzést írt elő.

Schliffen-terv – a német vezérkari főnök nevéhez fűződő, 1905-ben kidolgozott villámháborús terv Franciaország legyőzésére. Az első világháborúban alkalmazott ~ szerint a német csapatok a semleges Belgiumot lerohanva megkerülik a fő francia erőket, és mélyen benyomulnak az országba, miközben az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai feltartóztatják az orosz sereget. A francia vereség után Németország teljes erejével Oroszország ellen fordulna.

Schuman-terv – Robert Schuman francia külügyminiszterről elnevezett 1950-es tervezet az európai → *integráció* szükségességéről (→ *Montánunió*).

Sinn Fein – ír „mi magunk”. A XX. század elején alapított, Írország függetlenségéért küzdő köztársaságpárti nacionalista párt. 1916 húsvétján felkelést robbantott ki Dublinban a brit hatóságok ellen. Ennek leverése után létrehozta az → *IRA*-t. A ~ politikai pártként ma is működik.

Siratófal – a jeruzsálemi ~-at a vallásos zsidók az ókori Templom maradványának és így legszentebb helyüknek tartják. A ~ Jeruzsálem óvárosában az iszlám vallásban szent helynek számító Templomhegy egyik oldalát alkotja.

soa – héber „katasztrófa”, „szerencsétlenség”. A zsidóság kiirtására tett náci kísérlet elnevezése, más néven: → *holokauszt*.

sörpuccs – 1923. november 8–9-én az akkor még csak Münchenben működő → *NSDAP* kísérletet tett a bajor kormány megdöntésére és a hatalom megragadására. A puccs rövid lövöldözés után megbukott, fő szervezőjét, Adolf Hitlert 5 év várfogságra ítélték, amelyből 13 hónapot tölt le.

squadra – az olasz → *fasiszta* párt feketeinges félkatonai rohamcsapata (→ *Marcia su Roma*).

SS – német Schutzstaffel, „védosztag”. Eredetileg Hitler személyes testőrsége, majd Heinrich Himmler vezetése alatt az → *SA* riválisa. A → *hosszú kések éjszakája* után különösen megerősödött. A második világháború alatt az ~ hatalmas méretűre nőtt, állam-má vált az államban. Hitler elsősorban az ~-t bízta meg az → *Endlösung* lebonyolításával.

statárium – rögtönítélő bírósági eljárás. Statáriális bíraskodást vezettek be Magyarországon a → *Tanácsköztársaság* idején, illetve a → *biatorbágyi merényletet* követően, majd az 1956-os forradalom leverése után is.

Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) – a → *demokratikus ellenzék* örököseként 1988-ban alakult liberális párt. 1994 és 1998 között, ill. 2002 után a kormánykoalíció tagja.

Szabad Európa – az amerikai kormányzat által támogatott mün-

cheni rádióállomás, amely a kommunista országokban az ott beszélt nyelveken (így magyarul is) cenzúrázatlan híreket sugárzott.

szabad királyválasztók – a Horthy-korszakban azokat nevezték ~-nak, akik szerint a Habsburg-ház helyett új, nemzeti dinasztia kell Magyarországnak trónjára emelni (→ *legitimisták*).

szalámitaktika – a magyar kommunista párt 1946 és 1948 között folytatott politikája, amelyet állítólag Rákosi Mátyás nevezett el így. A ~ alapján a kommunisták a „jobboldal” – ellenzéki pártok és koalíciós partnerek egyaránt – „szelencenkénti” felszámolására törekedtek.

szamizdat – orosz „önkiadás” → *illegális* folyóirat vagy könyv a kommunista országokban.

„százalékos egyezmény” – Churchill és Sztálin 1944. októberi félhivatalos moszkvai találkozásán született megállapodás. A ~-t nem rögzítette hivatalos jegyzőkönyv. A háború utáni → *Köztes-Európa* országaiiban érvényesülő szovjet, illetve angol-szász befolyást határozta meg (→ *jaltai rendszer*).

szegedi gondolat → *keresztény-nemzeti eszme*

szegregáció – latin, térbeli elkülönítés, elkülönülés. Az USA-ban a feketéket 1954-ig hivatalos ~ sújtotta, a Dél-afrikai Köztársaságban pedig egészen az 1990-es évekig érvényben volt az → *apartheid* rendszere.

szekfűk forradalma – a hadsereg által kezdeményezett, de a tömegek által is támogatott békés demokratikus fordulat Portugáliában 1974-ben.

szektás – a → *dogmatikus*, keményvonalas kommunisták másik elnevezése.

személyi kultusz – vezető személyiség rendkívüli méreteket öltő dicsőítése a diktatórikus, → *totális* államokban. A vezér „mindenhatóságának” eszméje nemcsak a hivatalos politika megnyilvánulásaiban jelentkezett, áthatotta a mindennapokat és az emberek magánéletét is.

szeparatista – olyan mozgalom, amely egy ország bizonyos területének elszakítására törekszik.

szociális intézkedések, szociálpolitika – az egyének jólétével, anyagi biztonságával foglalkozó intézkedések, pl. amelyek a nyugdíjrendszerrel, a → *társadalombiztosítással* kapcsolatosak.

szocialista tömb – a Szovjetunió és a befolyása alá került → *kelet-európai* országok elnevezése.

szocializmus* – a javak egyenlő, igazságosabb elosztására, egyenlőségre törekvő politikai irányzatok a XIX. század első felétől. A XX. században sokan a → *kommunizmus* egypártrendszerű, diktatórikus rendszerét értik alatta. A XX. század szociáldemokrata és szocialista pártjai általában elvetik a forradalom és az erőszak eszköztét, a ~ és demokrácia összeegyeztetésére törekednek.

szociográfia – a társadalomtudomány, a riport, a visszaemlékezés és az irodalom eszközeit kombináló műfaj. Magyarországon különösen jelentősek voltak az 1930-as évek népi írói által írt ~-k.

Szolidaritás – 1980 nyarán Lengyelországban alakult független szakszervezet. A ~ fénykorában valóságos kettős hatalmat alakított ki az országban, míg végül 1981 decemberében a kormány hadiállapotot vezetett be. A ~ azonban az illegálisban is tovább működött, 1989-ben → *kereszttal-tárgyalásokra* kényszerítette a kommunista vezetést, majd békés úton, az első választásokon megszerezte a hatalmat.

szovhoz – orosz „állami gazdaság”, állami tulajdonban lévő mezőgazdasági nagybirtok (→ *kolhoz*).

szovjet* – orosz „tanács”. A felkelő munkások és katonák öngazgató szervezetei az 1905-ös és az 1917-es forradalmak során. A bolsevikok hamarosan kiszajátították a ~-eket, megszüntették azok öngazgató jellegét (→ *Szovjet-Oroszország, Tanácsköztársaság*).

Szovjet-Oroszország – a bolsevikok a → *szovjetek* kiszajátításával álcázták 1917-es hatalomátvételüket, így az országot ettől kezdve ~-nak nevezték. 1922-ben az ország hivatalosan felvette a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (röviden: Szovjetunió) elnevezést, az országot lakó „népet” pedig szovjetnek is nevezték.

Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEZB) – a második világháború után a szövetséges nagyhatalmak testületei (a ~, ill. a Szövetséges Ellenőrző Tanács) ellenőrizték a → *fegyverszünet* betartását a legyőzött és megszállt területeken. A magyarországi ~

szovjet irányítású testület volt, Vorosilov marsall vezetésével, és a → *párizsi béke* aláírásáig ellenőrizte és befolyásolta a magyar kormány tevékenységét.

szuezi válság – 1956 októberében Izrael, Franciaország és Nagy-Britannia – amelyek különböző okokból (→ *cionizmus*, → *anti-imperializmus*, → *imperializmus*) – egyaránt veszélyesnek találták Nasszer egyiptomi elnök politikáját, összehangolt katonai támadást indítottak Egyiptom ellen. A támadók szétverték az egyiptomi főerőket, elérték a Szezi-csatornát, a katonai sikert azonban – a nemzetközi (főleg amerikai és szovjet) tiltakozás nyomán – politikai kudarc követte.

szuperhatalom – olyan hatalom, amely katonai erejét tekintve kiemelkedik a többi nagyhatalom köréből. A → *hidegháború* idején két ~ létezett, a Szovjetunió és az Egyesült Államok. A Szovjetunió felbomlása óta az USA-t tartják az egyetlen ~-nak.

szuverenitás – francia, egy ország teljes körű függetlensége, önrendelkezése. A XX. században különösen sok példát találunk korlátozott ~ra, amikor látszat szerint független országok egy másik ország befolyása alatt álltak (például Magyarország a Szovjetunió uralma alatt a kommunista korszakban). Egyes vélemények szerint az Európai Unió tagállamai az ezredfordulón érkeztek el arra a küszöbre, amikor ~-uk bizonyos részéről önként lemondanak az Unió egésze javára – mások szerint tulajdonképpen már át is lépték ezt a küszöböt.

sztahanovista – Sztahanov szovjet bányász 1935-ben az egy napra előírt 7 tonna szén helyett 102 tonnát bányászott ki. A róla elnevezett ~ mozgalom tagjai, a sztahanovisták rendkívüli teljesítményeit általában egy egész brigád készítette elő, s az „eredményeket” arra használták fel, hogy emeljék a munkások kötelező teljesítményét. A magyar ~-kat élmunkásnak is nevezték.

Sztálin-szobor – Sztálin 8 méter magas szobra emelkedett a budapesti Felvonulási téren a Rákosi-korszakban. A ~ közös alapzaton állt a disztribúnnal, ahol az állami és pártvezetők fogadták a felvonulók és az ünnepi díszmenet köszöntését. 1956. október 23-án, a forradalom első óráit követően a tömeg ledöntötte a szobrot.

szükségállapot – rendkívüli állapot, amelynek során felfüggesztik az alkotmányt és az állampolgári jogokat.

T

tagosítás – a szétszórtan fekvő birtokok egyesítése egy „tagban”. A Rákosi-korszakban, a → *kollektivizálás* első kísérlete alatt folytatott gyakorlat: arra hivatkozva, hogy a megalakuló → *termelőszövetkezetek* földjeit egyesíteni kell, a szövetkezeti földek között húzódó magánbirtokok tulajdonosait cserére, méghozzá tudatosan nagyon rossz cserére kötelezték.

tanács – a helyi kormányzat szervei Magyarországon a kommunista korszakokban; akárcsak a mintául szolgáló → *szovjetek*, csupán névleg számítottak öngazgató szervezeteknek. Magyarországon az 1990-es önkormányzati választásokkal szűnt meg a ~rendszer.

Tanácsköztársaság* → *szovjet* mintájú kommunista berendezkedés Magyarországon 1919. március 21. és augusztus 1. között.

tanak – angol „tartály”. Az első harcokcsikat álcázásképpen nevezték ~-nak, a kifejezés azonban rajtuk maradt.

Társadalmi szerződés – a magyarországi → *demokratikus ellenzék* politikai programja (1987). A ~ főleg azzal keltett feltűnést, hogy hangsúlyozta: a kibontakozás előfeltétele, hogy „Kádárnak mennie kell”.

társadalombiztosítás* – a munkavállalók által kötött biztosítási forma. Az ún. kötelező vagy állami ~-t – amely betegség, baleset, rokkantság esetén fizet, illetve öregségi nyugdíjat biztosít – minden munkaadónak meg kell kötnie a munkavállalóval. Ezenkívül önkéntes alapon is köthető pl. nyugdíjkiegészítő biztosítás.

tekintélyelvű rendszer – sajátos átmeneti rendszer a parlamentarizmus és a diktatúra között. A tekintélyuralmi (más néven: autoriter) rendszerekben általában többpártrendszer működik, a sajtószabadság és az alapvető emberi jogok korlátozottan érvényesülnek. A hatalom azonban egy „nagy tekintélyű vezető”

kezében összpontosul. A parlamentben (ha egyáltalán működik) vagy különböző mesterkedésekkel biztosítják, hogy a vezetőhöz közel álló párt mindig többséget szerezzen, vagy nincs jelentősége annak, ki szerez többséget, a vezető uralma nem ezen múlik. Magyarországon a Horthy-rendszert általában parlamentarizmussal kombinált ~-nek tekintik.

teljesítési politika – külpolitikai irányzat Németországban, illetve Magyarországon az 1920-as években. A ~ a békeszerződések előírásainak betartására, a jóvátételi kötelezettségek teljesítésére törekedett.

termelőszövetkezet (tsz) – mezőgazdasági kistermelők szövetkezése a → *kollektivizálás* nyomán a kommunista berendezkedés országokban, a → *kolhoz* magyar megfelelője. A ~ földje és eszközei elvileg a tagok kollektív tulajdonában vannak, vezetőjét a tagság választja – a gyakorlatban azonban állami irányítás alatt álltak.

terror* – az erőszak uralma, zombiumalom, az ellenfelek megsemmisítése vagy megfélemlítése (→ *fehérterror*, *vörsterror*).

területi lista – Magyarországon a rendszerváltás óta érvényes választási rendszer szerint minden választó két szavazattal rendelkezik, egyet választási körzetének valamelyik egyéni jelöltjére, egyet pedig a ~-k egyikére adhat le. A listás szavazatokból csak azok a pártok részesülnek, amelyek megkapták ezen szavazatok kezdetben legalább 4, később 5%-át, vagyis átlépték a parlamentbe jutás küszöbét.

tervgazdálkodás – a kommunista országokban a gazdasági élet központosított vagy tervutasításos formája. Az állami szervek három- vagy öt éves tervekben határozták meg a gazdasági növekedés ütemét, s a gazdasági élet minden területét utasításokkal igyekeztek szabályozni.

tokiói per – a japán háborús főbűnösök pere a második világháború után (→ *nümbergi per*).

totalis állam – Mussolini olasz → *fasiszta* pártja hirdette először, hogy hatalomra jutva ~-ot fog kiépíteni. A ~-ban nemcsak a politikai intézményeket vonják szoros ellenőrzés alá, hanem az emberek életmódját és gondolkodását is. A ~ kiépítésére törekvő fasiszta, nemzetiszocialista vagy kommunista diktatúrákat gyakran nevezik → *totalitárius*nak is.

totalitárius → *totalis állam*

tömegpárt – szemben az ún. választási pártokkal, amelyeknek viszonylag kis tagságuk van, és igazán csak a választási kampányok idején aktivizálódnak, a ~-oknak sok, több százezer vagy akár több millió tagja is lehet, és két választás között is aktívak.

tördőfés-legenda – a német jobboldal által terjesztett – hamis – legenda a két világháború között. A ~ szerint a német hadsereget nem az → *antant* győzte le, hanem „hátbá döfte” a németországi forradalom.

törvényhatósági jogú város – várostípus Magyarországon 1870 és 1950 között. A ~ hatásköre megegyezett a megyékével, élén főispán állt, de a polgármester által elnökölt városi tanács széles körű önkormányzattal rendelkezett.

trónfosztás – latinul: detronizáció. Egy uralkodó vagy egy dinasztia lemondatása, kizárása egy ország politikai életéből. A XX. századi magyar történelemben 1921-ben a nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház ~-át (→ *királypuccs*).

Truman-doktrína – az amerikai elnök által 1947-ben kifejtett doktrína. A ~ szerint az Egyesült Államok fel fogja tartóztatni a szovjet terjeszkedést, s valamennyi állam, amely szembeszáll a kommunista fenyegetéssel, számíthat az USA támogatására (→ *Zsdanov-doktrína*).

tudományos szocializmus – a → *marxizmus-leninizmus* ideológiájának (→ *kommunizmus*) „hivatalos elnevezése” – hívei ugyanis ragaszkodtak hozzá, hogy ez az ideológia „tudomány”.

U

új gazdasági mechanizmus – az 1968 elején bevezetett gazdasági reform Magyarországon.

Új Szellemi Front – együttműködési kísérlet 1935-ben a → *népi írók* és Gömbös Gyula miniszterelnök között.

ultimátum* – latin, határidőhöz kötött, erélyes hangú diplomáciai jegyzék, amely valamely követelés teljesítésére küldött utolsó felszólítás. Az ~ általában magában foglalja, hogy követeléseinek nem teljesítése súlyos következményekkel (pl. háború megindításával) járhat.

urbanizáció – városiasodás; az a folyamat, amelynek során a népesség mind nagyobb hányada él városokban.

urbánusok – baloldali és liberális értelmiségi-politikai tábor az 1930-as évek Magyarországon. Az ~ világnézete a polgári liberalizmustól a marxizmusig terjedt, elutasították a konzervativizmust és a szélsőjobboldalt. A harmincas években heves vitát folytattak a → *népi írók*kal. Jelentős képviselőik: Ignótus Pál, Zsolt Béla, Hatvány Lajos, Fejtő Ferenc, Bálint György és József Attila.

úri középosztály – a dualizmus és a Horthy-korszak egyik fontos társadalmi rétege. Az ~-ba sorolták a → *dszentriket*, a középbirtokosokat, az üzlettulajdonosokat, a vezető tisztségviselőket, a művészeket, illetve az állami és magánalkalmazottak vagy az értelmiség egy részét. Az ~-hoz tartozás előfeltételének számított bizonyos életkörülmények biztosítása, illetve végzettség elérése is (→ *keresztény-nemzeti eszme*).

usztasa – horvát „felkelés”. Szélsőjobboldali horvát nacionalista szervezet. Megalapítója Ante Pavelič, aki 1941-ben létrehozta Horvátországot, a németek → *bábállam*aként (→ *marseille-i mérenylet*).

úttörő – a magyar kommunista párt gyermekmozgalmának tagja. 1949-et követően, egészen 1989-ig az egyetlen engedélyezett mozgalom a 10-14 éves korosztály számára az ~-mozgalom volt. Tagjai piros nyakkendőben jelentek meg ünnepélyes alkalmakkor, s ún. őrsőkbe és rajokba szerveződtek (→ *kisdobos*, *cserkész*).

V

Varsói Szerződés – szovjet irányítású katonai tömb a → *hidegháború* idején (1955–1991). A → *NATO* ellensúlyaként alakult meg. Magyarország mindvégig a ~ tagja volt.

vasfüggöny – a szovjet és a nyugati tömböt elválasztó európai határvonal elnevezése a → *hidegháború* idején. A kifejezést Winston Churchill volt brit miniszterelnöktől származik, aki 1946-ban, az amerikai Fultonban elmondott beszédében használta először a kifejezést. A ~ nemcsak szimbolikusan létezett, hanem a határzár, szögesdrót és a → *berlini fal* formájában is. Lebontása 1989-ben kezdődött.

Vasgárda → *fasiszta* jellegű politikai tömegpárt Romániában. A ~ eredetileg a Corneliu Codreanu vezette Mihály arkangyal Légio katonai részlege volt, de idővel ez a név ráragadt az egész mozgalomra. 1941-ben, sikertelen puccskísérlete után feloszlatták.

vétőjog – az → *ENSZ* → *Biztonsági Tanács*ának állandó tagjai rendelkeznek ~-gal. Ennek értelmében a Biztonsági Tanács egyetlen határozata sem léphet hatályba, ha valamelyik állandó tag el-lene szavaz.

Vichy – francia kisváros, 1940–1943 között a Pétain marsall által irányított → *kollaboráns* francia állam központja (→ *bábállam*).

vietnami háború – háború Vietnamban először a francia gyarmatosítók ellen zajlott (1946–1954). Az 1954-es genfi egyezmény elismerte Vietnam függetlenségét, kettéosztotta az országot, előírva választások megtartását. Észak-Vietnamban kommunista rendszer jött létre, amely – szovjet és kínai támogatással – harcot kezdett a dél-vietnami kormány és az azt támogató Egyesült Államok ellen. A ~ 1960 és 1973 között zajló szakaszát a párizsi béke zárta, ezt követően az USA kivonta csapatait. 1975-ben a kommunisták legyőzték a dél-vietnami kormányt, és egyesítették Vietnামot.

Világbank – nemzetközi pénzügyi szervezet. Működése az → *ENSZ* keretei között kezdetben a háborús károk helyreállításá-

ra korlátozódott, később fő feladata a tagországok fejlesztéseinek hitelezése lett. Magyarország – nagy feltűnést keltve, a kommunista országok közül először – 1981-ben lépett a ~ tagországi közé.

világforradalom – a kommunista mozgalom tagjai az 1910–20-as években egy egész világra kiterjedő, általános forradalom, a ~ ki-robbanásában reménykedtek. A korabeli kommunisták egy ideig → *Szovjet-Oroszország*, illetve a → *Tanácsköztársaság* fennmaradását is csak így tudták elképzelni.

villámháború* – németül: Blitzkrieg. A háborúnak az a formája, amikor az egyik fél egy gyors, meglepetésszerű támadással, rendszerint gépesített alakulatok bevetésével legyőzi ellenfelét; pl. a németek 1940-es nyugati hadjárata a második világháborúban.

Vix-jegyzék – diplomáciai irat, amelyet az → *antantot* Magyarországon képviselő Vix francia alezredes 1919. március 20-án nyújtott át a kormánynak. A ~ azt követelte, hogy a magyar csapatokat vonják vissza a Mátészalka–Debrecen–Oroszló–vonalig, a román csapatok viszont Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vonalig nyomulhatnak előre – az így keletkezett semleges terület a szövetséges főparancsnokság ellenőrzése alá kerül. A magyar köztársasági elnök, Károlyi Mihály teljesíthetetlennek ítélte a követelést, s kormányával együtt lemondott.

Volksbund – a német „Magyarországi Németek Népi Szövetsége”. 1938-ban alapított, Magyarországon működő, nácibarát német nemzetiségi szervezet. A második világháború alatt az → SS toborzott a ~ tagjaiból. A háború után a ~ vezetőit → *háborús bűnös*ként elítélték és tagjai nagy részét kitelepítették.

„vörös térkép” – Teleki Pál földrajztudós, későbbi miniszterelnök és munkatársai által 1919–20-ban, a békekonferencia részére készített etnikai térképe a történelmi Magyarországról, amelyen vörös színnel jelölték a magyar többségű területeket.

vörösök – az 1789-es francia forradalom óta a szélsőbal egyik jelképének számított a vörös lobogó. A XX. század elejétől általában a → *bolsevik/kommunista* mozgalomra alkalmazták a jelzőt, míg ellenfeleik a → *fehérek* voltak.

vörös gárdák – a kínai → *kulturális forradalom* idején gyakran brutálisan fellépő, elsősorban fiatalokból álló rohamcsapatok.

Vörös Hadsereg – a hadsereg elnevezése több kommunista országban, így a Szovjetunióban is, illetve a → *Tanácsköztársaság* idején Magyarországon.

vörös khmerek – Kambodzsai többségi etnikuma a khmer. A ~ kambodzsai kommunisták voltak, akik Pol Pot vezetésével 1975-ben szereztek meg a hatalmat. Négy évig tartó rémuralmuk alatt Kambodzsai lakosságának mintegy negyede pusztult el. Rendszertüket az országot megszálló vietnami hadsereg döntötte meg 1979-ben.

vörösterror* – a → *vörösök* által végrehajtott → *terror*.

W

Watergate-ügy – 1972-ben az Egyesült Államokban Richard Nixon republikánus elnök munkatársai törvénytelen megfigyeléseket végeztek a Demokrata Párt főhadiszállásán, az ún. Watergate-épületben. A kirobbant botrány utáni vizsgálat során újabb törvénytelenésekre derült sor, s Nixon – az elkerülhetetlennek látszó kongresszusi vádemelést megelőzve – 1974-ben lemondott.

Wehrmacht – német „véderő”. A hadsereg elnevezése a → *nemzetiszocialista* Németországban.

weimari köztársaság – Németország elnevezése 1918 és 1933 között. 1919-ben a forradalmi Berlin helyett Weimarban ült össze az alkotmányozó nemzetgyűlés, és fogadta el Németország demokratikus alkotmányát. Hitler 1933-ban számolta fel a ~-ot.

Westminsteri Statútum – a 1931-es ~-mal alakult át a Brit Birodalom → *Brit Nemzetközösséggé*. A → *domíniumok* (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika és az Ír Szabad Állam) gya-

korlatilag függetlenné váltak, s szabad elhatározásból szövetkeztek az anyaországgal: vámkedvezményeket biztosítottak egymásnak, pénzügyi politikájukat összehangolták. A XX. század második felében a volt gyarmatok is hasonló státust nyertek el. 1947–48-ban a Brit Nemzetközösség törölte nevéből a brit jelzőt.

Wilson 14 pontja – Woodrow Wilson amerikai elnök 1918 januárjában tette közzé elképzeléseit a megkötendő béke alapelveiről. A tizennégy pont egy → *annexió* nélküli, igazságos, a népek „önrendelkezésén alapuló” békét hirdetett meg. Az egyik legfontosabb elvnek számító önrendelkezéssel kapcsolatban azonban nem tisztázta, kiket, milyen csoportokat illet meg ez a jog, hogyan egyeztethető össze más (katonai, politikai, történelmi stb.) szempontokkal, illetve hogy milyen módon érvényesíthető. Az Osztrák–Magyar Monarchia népeivel kapcsolatban a „fejlődés leghatékonyabb lehetőségét” említi.

Y

Young-terv – 1929-ben Owen Young amerikai bankár vezetésével létrehozott tervezet Németország első világháborús jóvátételeinek visszafizetésére. A ~ szerint Németországnak 114 milliárd arany-márkát kellett volna kifizetnie, a következő 59 évre elosztva.

Z–ZS

zsidótörvény* – a magyarországi, zsidónak minősített polgárok jogainak korlátozására született törvények. Az első ~ (1938. május 29.) az izraelita valláshoz tartozókat tekintette zsidónak, s arányukat 20%-ban maximálta az újságírók, az ügyvédek, mérnökök és orvosok körében, valamint az ipari-kereskedelmi pályákon. A második ~ (1939. május 5.) már – a → *nürnbergi törvények*hez hasonlóan – „faji” alapon határozta meg a „zsidó” fogalmát: vallástól függetlenül zsidónak minősítették azokat, akiknek egyik szülője vagy két nagyszülője izraelita vallású volt. A „zsidókat” kizárták az állami és közhivatalokból, más értelmiségi pályákon a korábbi törvény 20%-áról 6%-ra csökkentették arányukat, és korlátozták a választójogukat. A harmadik ~ (1941. augusztus) megtiltotta „zsidók” és „nem zsidók” között a házasságot és a nemi kapcsolatot. A második világháború alatt további törvények és rendeletek korlátozták a magyarországi zsidóság jogait (→ *munkaszolgálatos, sárga csillag*)

Zsdanov-doktrína – Zsdanov szovjet politikus által 1947-ben kifejlesztett doktrína. A ~ szerint a Szovjetunió a „békeszerető, demokratikus” államok tömbje élén áll, s harcol a háborúpárti → *imperialista* blokkal, amelynek élén az Egyesült Államok áll. (→ *Truman-doktrína*)

A sorozat tagjai:

MK-1015102-K

MK-1115102/B

MK-1215102-T

MK-1215102-T

ISBN 978-963-16-2945-3

9 789631 629453